

OSMANLI DEVLETİ'NDE İDARİ TAKSİMAT ALANINDAKİ DÜZENLEMELERİN TAŞRADAKİ YANSIMALARI: VAKFIKEBİR, ŞARLI VE TONYA ÖRNEĞİ (1840-1918)

Necmettin Aygün*

Özet

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin taşra idaresi tarihine katkı amacı taşımaktadır. Bu amaç ekseninde birbirlerine komşu olan Vakfikebir, Şarlı ve Tonya yerleşimlerinin Tanzimat'la başlayan modernleşme süreci ile kaza olmak veya nahiyeye olarak kalmak için birbirleriyle veya devlet kurumları ile giriştikleri mücadelenin tarihî süreci yanında bu mücadelenin ardında yatan mahallî etkenler de saptanmaya çalışılmıştır. Çalışmada, yerel eşrafın idarî taksimat alanındaki modernleşme hareketlerini biçimlendirmek için gösterdikleri azami gayret göz önüne alınarak mücadelenin toplumsal-siyasal zemini anlaşılmaya çalışılmıştır. Konu, arşiv belgelerinin yanı sıra yöre hakkında sahip olduğumuz yaşam tecrübesine dayalı bilgi birikimi ile de desteklenmiş; böylece gelişmelerin arkasındaki gerçek sebepler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Trabzon Vilâyeti, Taşra İdaresi, Ayân ve Eşraf, Mülkî Taksimat.

Abstract

In this study, It is aimed to contribute to the history of Ottoman Empire's provincial government. Accordingly it is tried to determine the local factors lying behind the struggles of settlements of Vakfikebir, Şarlı and Tonya, which became neighbours with the process of modernization that started with the Reforms, to become *kaza* or to stay as *nahiye* as well as the historical process of these struggles. This study tries to understand the social-political background of the struggles, considering the utmost efforts local notables showed to shape the modernization movement in governmental sections. The subject is supported by the knowledge based on our life experience in the region, as well as archive documents; so it is tried to reveal the real factors behind the developments.

Keywords: Ottoman Empire, Province of Trabzon, Provincial Government, Local Notables, Administrative Division.

Merkezî otoritenin iç ve dış sebepler ile etkisini kaybederek çözülmeye başlaması sonucunda¹ XVII. ve özellikle de XVIII. yüzyılda taşrada ayân ve

*Yrd. Doç. Dr. Aksaray Üniversitesi, lezgioglu_a@mynet.com.

¹ Osmanlı Devleti'nin klasik devlet-toplum yapısı ve bu yapıda zamanla ortaya çıkan değişiklikler hakkında bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, Çev. R. Sezer, İstanbul 2004, s.46-57; aynı yazar, *Devlet-i 'Aliyye* (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, 22. Baskı), İstanbul 2009, s.319-337 ve Mehmet Öz, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 58, Ankara 1999, s.48-53.

eşraf gibi nüfuzlu unsurlar güç kazanarak idareyi ele almışlardı². Güçlenen ayân ve eşraf karşısında vali ve kadı gibi idareciler geri plana itilmiş; tebaanın ve devletin geleceği nerede ne yapacağı belli olmayan mahallî unsurlardan sorulur olmuştu. Ayân ve eşraf düzeni sağlayarak, asker toplayıp sınırlardaki savaşlara katılarak devlete yararlı işlerde bulunmaktaydı. Ancak, bu kimselerin tebaadan topladıkları vergilerin önemli bir yekûnunu zimmetlerine geçirmelerinin yanı sıra tebaa üzerinde baskı kurarak kanuna aykırı hareketlerde bulunmaları gibi durumlar eksik olmadığından³ bunlar sayesinde devletin varidatı yanında geleceği de heba olup gitmekteydi. Benzer gelişmeler sonucunda devlet, edindiği deneyimi XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren ademi merkezîyetçi yapılanmaları ortadan kaldırmada kullanmış ve bu münasebetle, XIX. yüzyıl modernleşme hareketleri merkezîleşme önceliğinde yol almıştır.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti, önceki dönemlere oranla kapsamlı bir modernleşme ve değişim sürecine girmiştir. Nizam-ı Kadim'in yerini Nizam-ı Cedid'e bıraktığı bu süreçte *III. Selim* (1789–1807) ve *II. Mahmud* (1808–1839) dönemleri sadece Osmanlı'nın değil; Türkiye modernleşmesinin de önemli bir safhasını ifade etmektedir. Özellikle II. Mahmud dönemi ıslahatları yeni bir anlayış ve dünya tasavvuru içermeleri açısından cesaret örneği gösterirler. Tanzimat Fermanı (1839) ile başlayan dönem ise, devlet ve toplum düzenini yazılı kanun ve kurallar temelinde ortaya koyma amacı taşıdığından değişime köklü bir yapı kazandırmıştır⁴.

Devletin bakanlıklar biçiminde örgütlenmesi ve bunların taşra birimlerinin oluşturulması, vilâyet kanunlarının hazırlanması, vilâyet ve belediye meclisleri gibi taşra idare kurullarının oluşturulması ve benzeri yenilikler, modernleşme hareketlerinin modern merkezîyetçi devlet olma önceliğinde yol aldığı XIX. yüzyılda ve özellikle de Tanzimat'tan sonra başlamış, Cumhuriyet Türkiye'sinde de devam etmiştir. XIX. yüzyıl ıslahatları ile başta hükümet örgütü olmak üzere hemen bütün kurumlarda yeni düzenlemeler yapılmış; hükümet biçiminde görünürde batıya benzeme gerçekleştirilmiş olmakla birlikte yetişmiş, bilgili eleman yokluğu, yerleşmiş,-kökleşmiş uygulamalar (gelenekler) ve benzeri nedenlere bağlı olarak ıslahatlar ile istenilen başarı elde edilememiş, uygulamada bazı geleneksel özellikler devam

² Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul 2008, s.189–244 ve Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar*, Ankara 1997.

³ İlgili konuda son bir çalışma için bkz. Necmettin Aygün, "XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 7, Trabzon 2009, s.39–78.

⁴ Bu konuda bkz. Kemal Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Çev. D. Özdemir, Ankara 2006; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1995; Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul 1995 ve Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası*, (Çev. O. Özel-C. Şahin), Ankara 2000.

etmiştir⁵. Ayân ve eşraf, din adamları ve Hıristiyan vakıfların vergiye tâbi tutulmaları gibi yenilikler ise olumsuz tepkilere neden olmuştur⁶.

XIX. yüzyılda hemen her alanda başlayan yeniden yapılanma, idarî/mülkî taksimat alanında da gerçekleşmiş ve yeni bir merkezî yönetim ağı oluşturmak amacıyla mülkî taksimat yeni baştan örgütlenmişti. Tanzimat'ın uygulanmaya başlandığı 1840 yılı ile birlikte birçok eyalet reformu uygulamaya konmuş, bu reformlar ile taşrada kanun ve kurallara riayet etme anlayışı yerleştirilmeye çalışılmıştı⁷. *Maliyede ıslahat Tanzimat'ın temelini teşkil etmekte idi. Ve idarî sahada yapılan ıslahat daha ziyade malî merkezî yetçilik sistemini uygulamak için bir vasıta olarak kullanılmıştır* ifadesi⁸ idarî düzenlemelerde malî merkezileşme politikasının ağır bastığını ortaya koymaktadır⁹.

Bu çalışmada, Tanzimat modernleşmesi kapsamında idarî alanda gerçekleştirilen yeniliklerden olan mülkî taksimat değişikliklerinin taşradaki yansımaları ele alınacak; Trabzon Vilâyeti'nde birbirlerine komşu olan Vakıfikebir, Şarlı ve Tonya yerleşimleri model alınarak konu işlenecektir. Böylece, idarî taksimata dayanan değişikliklerin tarihî sürecinin yanı sıra bu değişikliklerin ardındaki etkenler ortaya konularak Tanzimat ile başlayan yeni dönemde gerçekleşen idarî reformların yeşerdiği zemin anlaşılmaya çalışılmıştır.

Tanzimat ve devam eden süreçte gerçekleşen mülkî taksimat köy, nahiye, kaza ve sancaklara varıncaya dek geniş bir yapıda gerçekleşmiş olduğundan mevcut vilâyetlerin parçalanmaları söz konusu olmuş; bu tarz idarî tasarruf şüphesiz beraberinde idarî ve sosyal sıkıntıları da getirmiştir. Bu sıkıntılara merkezî idare, yerel idare ve yerel eşrafın ne gibi tepkiler verdiğinin tespiti bu çalışmanın amaçları arasındadır. Tanzimat ve sonrasında gerçekleşen mülkî taksimat uygulamalarının arkasında pek çok neden bulunmaktadır. Bu süreçte, geniş hudutlara sahip vilâyetleri parçalayıp hacim-

⁵ Tanzimat bürokratlarının ıslahatları benimseyecek kapasiteye sahip olmamaları ve taşradaki yerel güçlerin yönetici ve memurlar üzerinde etkili olmaları gibi nedenlere bağlı olarak ıslahatlardan beklenen neticeler elde edilememiştir. Ancak taşrada birçok meclis ve müdürlük oluşturulduğu için bu kurullarda çalışan görevliler gittikçe çoğalmış, devlet yönetimi bürokratik bir nitelik kazanmıştır. Ayrıntısı için bkz. Musa Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Ankara 2007, s.179, 190, 215, 253 ve Hüseyin Özdemir, *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, İstanbul 2001, s.136-179.

⁶ Halil İncalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri" *Tanzimat*, Ed. H. İncalcık-M. Seyitdanlıoğlu, Ankara 2006, s.110, 117, 124.

⁷ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000, s.80. Bu düzenlemelerde bazen meclislere, bazen de vali ve kaymakamlara yetki yüklenmiştir bkz. Ayla Efe, "Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 6/22, 2009, s.87-113.

⁸ İncalcık, *agm*, s.128.

⁹ Otoritenin merkezileşmesinde devlet bürokrasisini şubelere ayırmak, memurlara maaş vermek, hazinenin gelir ve giderlerini bir elde toplayarak malî kontrolü sağlamak esas ilkelere dendir bkz. Özdemir, *age*, s.145.

ce daha küçük yönetim birimleri oluşturarak vergi tahsilini kolaylaştırmak ve asayiş problemlerini çözmek devlet açısından; ulaşım, iletişim ve güvenlik şartlarının yetersizliğinden dolayı vilâyet merkezlerine ulaşmada yaşanan sıkıntıları aşmak için müstakil bir idareye kavuşmak ve böylece devlet kapısındaki işleri süratli ve güvenli bir şekilde çözmek vatandaş açısından; mülkî taksimattan önceki sosyal ve ekonomik pozisyonu/statüyü kaybetmemek ise yerel eşraf/seçkinler açısından önemliydi. Bununla birlikte, mülkî taksimat değişikliklerinin altında yatan pek çok mahallî etken daha (nüfus ve gelir miktarı, coğrafi konum, toplumsal ve iktisadî yapı, alışkanlıklar vb.) bulmak mümkündür.

Bölgede, Tanzimat'tan önce idarî taksimat alanında yapılan değişikliklerin çeşitli sebeplere dayalı olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bunlardan bazılarını hatırlatmakta yarar vardır. Trabzon, 1461 yılında fethedilerek sancak haline getirilmişti. Fetihden sonra uzun zaman *uç sancağı* olarak kaldığı anlaşılan Trabzon¹⁰, bundan sonra sırasıyla 1514 yılında yeni kurulan Erzincan-Bayburt vilâyetine, 1520 yılında yeni kurulan Vilâyet-i Rum-ı Hadis'e, 1535 yılında yeni kurulan Erzurum beylerbeyliğine ve 1580 yılında yeni kurulan Batum beylerbeyliğine bağlanmıştı¹¹. Dolayısıyla, Osmanlı devletinin Irak ve Kafkasya yönünde gerçekleştirdiği fetihler neticesinde elde ettiği toprak kazanımları sonucunda yeni oluşturulan idarî ünitelere bağlı olarak Trabzon sancağının sürekli olarak başka bir eyalete bağlanması söz konusu olmuştur¹².

Bölgede, idarî/mülkî ayırımın belirli zamanlarda değişmesinde maden ocaklarının yer aldığı yerleşimlerin bir idarî ünite olarak örgütlenmek istenmesi diğer bir etkidir. 1683 Viyana bozgunu sonrasında yaşanan uzun süreli ve yıpratıcı savaşlar, silah yapımı için madene olan ihtiyacı artırdığından bölgedeki madenlerin idaresinde düzenlemelere gidilmişti. Gümüşhane ve çevresinde yer alan madenler, tarihî Maçka yolu ile Trabzon'a; Gümüşhane ve Harşit vadisinde yer alan madenler de sahildeki Espiye ve Tirebolu'ya, buralardan da İstanbul'a nakledilmekteydi. Maden ocaklarının bulunduğu mahaller ile bu ocaklara odun ve amele sağlayan yerleşimlerin bahsi geçen sevkiyat yerleşimleriyle bağlantılı hâle getirilmesi *Gümüşhâne Maden Mukataası* adı altında bir örgütlenmeyi gerekli kılmıştı. Bu idarî/malî örgütlenme neticesinde Trabzon sancağı içerisinde yer alan bazı kaza ve nahiyeler Gümüşhane Maden Mukataası Eminliği'ne bağlanmıştı. Bu münasebetle, fetihden sonra uzun yıllar Trabzon kazasına bağlı kalan Maçka

¹⁰ Feridun Emecen, "Trabzon Eyaletinin Batı Sınırları", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, (Trabzon 1998), Trabzon 1999, s.160.

¹¹ Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal Ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002, s.18-23.

¹² Osmanlı devleti genelinde yeni toprak kazanımlarına bağlı olarak gerçekleşen idarî yapılanmalar hakkında son bir çalışma için bkz. Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul 2009, s.195-211.

nahiyesi, tarihî Erzurum kervan yolu üzerinde bulunması ve bazı köylerinin Gümüşhane madenleri ile sınır olması gibi nedenlerle XVIII. yüzyıl başlarında Gümüşhane'ye bağlanmıştır¹³. XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıl başlarında sahildeki Espiye'de yeni maden ocaklarının bulunması¹⁴, buranın da Tirebolu ile birlikte Gümüşhane Maden Mukataası'na bağlanarak idare edilmesini gerektirmiş¹⁵ ve böylece Trabzon sancağı içerisinde pek çok nahiyeye ve kasabadan oluşan yeni bir idarî ünite şekillenir olmuştur. Beylerbeyi, mütesellim, zü'emâ ve erbâb-ı tımâr gibi ehl-i örf taifesi tarafından yapılan müdahaleler yasaklanmış, madenci reyası avarız ve tekâliften muaf kılınmış¹⁶, maden ve madenci yerleşimlerinin bütün işleri Gümüşhane Maden Mukataası Eminleri'ne bırakılarak¹⁷ bu idarî/malî üniteye işlerlik kazandırılmıştır. Bu tarz mülkî değişikliklerden amaç, şüphesiz madenlerin çıkarılmasından İstanbul'a sevkine kadar geçen süreçte, güvenlik/eşkiyalık sorunu da dâhil olmak üzere yaşanması muhtemel aksaklıkları en aza indirmek; sevk ve idareyi lâyıkıyla yerine getirmektir.

Ancak, XIX. yüzyılda Espiye ve Tirebolu yerleşimleri Gümüşhane mukataasından alınmıştır. Bu gelişme, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren bölgedeki madenlerin önem kaybetmesi ile bağlantılı olmalıdır¹⁸. Bunun sonucunda, 1837 yılında Gümüşhane sancağı bölgenin iç kesimlerinde yer alan Harşit, Kürtün, Torul, Kelkit, Maçka ve Gümüşhane yerleşimlerinden ibaret kalmıştır¹⁹. Benzer bir idarî tasarruf Şebinkarahisar sancağı için de uygu-

¹³ Hanefi Bostan, "Fetihten Yunan İsyânına Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinin Demografik Yapısı", *Pontus Sorunu*, Ankara 2007, s.126.

¹⁴ Mustafa Altunbay, "XVIII. Yüzyılda Espiye Madenleri", *Espiye Sempozyumu* (Haziran 2006), İstanbul 2007, s.101, 103.

¹⁵ Emecen, *agm*, s.164 ve aynı yazar, "Doğu Karadeniz'de Âyânlık: Tirebolulu Kethüdâzâde Mehmed Emin Ağa, *Belleten*, Cilt LXV/242, Ankara 2001, s.197. Trabzon Rum krallığından imtiyaz alan Cenevizliler buradaki maden ocaklarını ve bölgedeki ticareti yönlendirmekteydiler bkz. Şerafettin Turan, *Osmanlı-İtalya İlişkileri I*, Ankara 2000, s.66, 85, 138. Bölgenin Osmanlı egemenliğine girmesinden sonra sahildeki Tirebolu'nun maden bölgesinin ortalarında yer alan Kürtün'e bağlı olması (bkz. Hanefi Bostan, "XV-XVII. Yüzyıllarda Espiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi", *Espiye Sempozyumu*, İstanbul 2007, s.22) Osmanlı öncesinden kalma idarî ayrımın izlerini taşımaktadır. Benzer idarî bağıllık sonraları da devam etmiş görünmektedir: "Trabzon eyaletinde vâkı Kürtün kazasında Tirebolu kasabası" bkz. *TŞS, 1861/7a-3, 22a-1*, Mart/Nisan 1694 ve "Kürtün kazasında vâkı Tirebolu kasabasında hakimü's-şer' olan Ahmed Efendi" bkz. *TŞS, 1864/16a-2*, 19 Mayıs 1699. XVII. yüzyılın sonlarında Gümüşhane (*TŞS, 1861/20a-2*), Kürtün, Torul (*1864/33a-3*), Giresun ve Keşap (*1865/25b-1, 26a-1*) Trabzon sancağına bağlı kaza konumunda idiler. Yağlıdere mezarısı ise Kürtün kazasına tâbidir bkz. *TŞS, 1864/42a-2*, Ocak/Şubat 1700. Bu idarî taksimata göre Gümüşhane maden mukataasını, bu kaza ve kasabalar üzerinde baskın konumda olan idarî/malî bir ünite olarak görmek gerekir. Aksi takdirde aynı tarihlerde Gümüşhane kasabasının Torul kazasına bağlı olarak kayıtlarda yer almasını açıklamak güçleşir bkz. *TŞS, 1864/38a-1 ve 53a-2*, Mart/Nisan 1700.

¹⁶ Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, İstanbul 2005, s.235-249.

¹⁷ *TŞS, 1905/43b*, 19 Zilhicce 1152/18 Mart 1740.

¹⁸ Aygün, *age*, s.235-249.

¹⁹ Ayhan Yüksel, *Giresun Tarihi Yazıları*, İstanbul 2002, s.187.

lanmıştı. Bölgede eskiden beri şap madenleri ve şap üretiminin²⁰ yanı sıra dokumacılık açısından da hatırı sayılır bir şöhreti olan Şebinkarahisar'ın²¹ deniz ile irtibatı Giresun iskelesi vasıtasıyla sağlanmaktaydı²². Bu nedenle sahildeki Giresun ve Keşap kazaları, 1850'lerde Şebinkarahisar sancağına bağlanarak burası deniz ile bağlantılı hâle getirilmişti²³. Böyle bir idarî taksimatın gerçekleştirilmesinde idarî ve malî sebepler öncelikli görünmektedir.

İdarî/mülkî ayırımında yaşanan değişikliklere diğer bir örnek vakıf arazileriyle ilgilidir. Vakıf arazilerine hariçten yapılan tecavüzler neticesinde farklı kazalarda yer alan ancak birbirlerine komşu olan vakıf arazilerinin bir kazada toplanarak idare edilmesi gerekmişti. Bu amaç doğrultusunda Anadolu kazaskeri tarafından Trabzon kadısına gönderilen bir mektup ile Trabzon'daki Hâtuniye Vakfı köylerinden Görele kazasına bağlı beş köy (Korkudan, Aksaklı, İstil, Akkilisa, Yobol/Yavabolu²⁴) haneleri ile birlikte komşu konumdaki Trabzon merkez kazasına bağlı Akçaabat nahiyesine ilhak edilmişti²⁵. Bu gelişmenin arkasında ayrıca, bölgede bu dönemde hızlanan eşkıyalık hareketlerinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bahsi geçen köyler günümüzde Trabzon'un Beşikdüzü (:Şarlı) ilçesine bağlı olup Giresun ili sınırında yer almaktadırlar.

Neticede, bölgede Tanzimat'tan önce de idarî/mülkî taksimat alanında değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklerin daha çok devlet eliyle, devletin siyasî, askerî ve malî faaliyetleri doğrultusunda gerçekleştikleri anlaşılmaktadır. Ancak, aşağıda ele alınacağı gibi, Tanzimat dönemi ve sonrasına ait idarî taksimat alanındaki değişikliklerde merkezî idarenin yanı sıra yerel unsurların da etkili oldukları görülmektedir.

Çalışmamızda, idarî taksimatta yaşanan değişikliklere örnek olarak Trabzon Vilâyeti'nde Vakfıkebir, Şarlı ve Tonya yerleşimleri model alınmıştır. Bahsi geçen yerleşimler kaza statüsünü elde etmek için birbirlerinden üstün olduklarını iddia ederlerken sahip oldukları köy sayısı veya nüfus

²⁰ Turan, *age*, s.138.

²¹ Yüksel, *age*, s.73.

²² Bu yolun XVIII. yüzyılda Rumeli ile olan bağlantısına dair bkz. Aygün, *age*, s.270.

²³ Emecen, "Trabzon Eyaletinin Batı Sınırları", s.164.

²⁴ Yobol için bkz. Ayhan Yüksel, "Eynesil Tarihi", [http://www.gorele.tk/gorele/gorele-tarihi.html\(01.01.10\)](http://www.gorele.tk/gorele/gorele-tarihi.html(01.01.10)).

²⁵ TŞS, 1855/3a-4, 16 Mayıs 1688. "...nâm beş aded karyeler Yavabolu kazasında mukayyed olup lâkin kaza-i mezbûr ahalişi zikr olunan karyelere tahmilinden ziyade tekâlîf tahmil eylemeleriyle reâyâ perakende ve perişan olmakla Trabzon kazasına tâbi Akçaabad nahiyesine haneleri ile ilhak olunmak babında i'lam eylediği ecilden zikr olunan beş aded kurra Trabzon sancağında Yavabolu kazasında olup lâkin ahalişi mukaddema Yavabolu kazasından ifraz ve Trabzon kazasına nakl ve umûr-ı şer'iyyeleri Trabzon kazasında görülüp lâkin tekrar Yavabolu kazasına nakl olup kaza-i mezbûr ahalişi kendülere tahmillerinden ziyade tekâlîf tahmil ve te'addi eyledüklerinden cümlesi perakende ve perişan olmak üzere olup zikr olunan karyeler Yavabolu kazasından haneleriyle ifraz ve Trabzon kazasına tâbi Akçaabad nahiyesine nakl ve ilhak..." bkz. TŞS, 1855/68b-1 ve 69a-1, 5 Mayıs 1688.

toplama gibi unsurları iddialarına dayanak olarak göstermişlerdir. Bundan dolayı ilgili iddiaların gerçekliğini sorgulamak için XIX. yüzyıl öncesi arşiv belgeleri ve diğer bilgi kaynaklarına sıklıkla başvurulmuştur.

Fetihten sonra oluşturulan idarî ayrıma göre *Trabzon sancağı*, Trabzon, Of, Rize, Atina (:Pazar), Arhavi, Hemşin, Torul, Giresun ve Kürtün kazalarından; *Trabzon kazası* ise Akçaabat, Maçka, Sürmene ve Yomra nahiyelerinden oluşmaktaydı²⁶. Model olarak alınan Vakfikebir, Şarlı ve Tonya yerleşimleri Trabzon'un batısında yer almakta olup, doğu tarafından Akçaabad (nahiyesi), batı tarafından Yavabolu nâm-ı diğer Görele (kazası), kuzeyden Karadeniz ve güneyden ise Kürtün ve Torul (kazaları) ile çevriliydiler²⁷. Vakfikebir ve Şarlı, Yoros burnu ile Yobol burnu arasında kalan körfezde, sahilde yer alırlarken; Tonya yerleşimi ise bu yerleşimlerin arkasında, içerde yer almaktadır. Yoros burnu ile Yobol burnu arasında, birçoğu sahil ile irtibatlı olan Yoros, İskefye, Keraşon, Kilita, Marna gibi tarihi eskilere giden yerleşimler bulunmaktadır²⁸. Bölgenin fethinden (1461) sonra bu havza sahilinde yer alan köyler, XVI. yüzyılın ilk yarısında Yavuz Sultan Selim'in annesi adına Trabzon'da kurulan Hâtuniye Câmii İmaret Vakfı'na bağlanmışlardı²⁹. Bu nedenle, özellikle XIX. yüzyıl ortalarından günümüze kadar bahsi geçen yerleşimlerin bulunduğu Yoros burnu ile Yobol burnu arasında kalan körfez mıntıkası *Vakfikebir* olarak adlandırılarak gelmiştir. Ancak, Osmanlı tarihi boyunca bu mıntıkada kalan yerleşimler Yoros, Marna, Şarlı veya Yobol örneğinde olduğu gibi bahsi geçen yerleşimin kendi isimleriyle; bazen de *Vakıf karyeleri*, *Büyükliman* veya *Fol* gibi genel bir ibare ile anılan gelmişlerdir³⁰. Büyükliman veya Vakfikebir denilen bu mıntıkada günümüzde Trabzon iline bağlı Çarşıbaşı (:İskefye), Vakfikebir, Beşikdüzü (:Şarlı), Şalpazarı (:Akhisar) ve Tonya adında beş ilçe bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Şarlı nahiyesinin Vakfikebir kazasına bağlı kalmak yerine müstakil kaza olmayı veya Trabzon merkez kazasına bağlı nahiye olarak kalmayı, bunlar olmaz ise Görele kazasına bağlı nahiye olarak kalmayı tercih etmesi meselesi önemli bir yer tutmaktadır. Bu tercihlerin ardında bölgenin Osmanlı idaresine girmesinden sonraki idarî uygulamaların yanı sıra Türkmen gruplarının bölgeye kitlesel yerleşim hareketlerinin bulunduğu

²⁶ Bostan, *age*, s.27.

²⁷ Necmettin Aygün, "1850'li Yıllarda Vakfikebir ve Çevresinde Sosyal ve İktisadî Yapılanma", *Büyükliman* (Dergisi), Cilt 1/1, Ankara 2008, s.85-93.

²⁸ İsmail Hacifettahoğlu, "Kurtuluşunun 90. Yılında Vakfikebir ve Çevresinin Tarihi Üzerine Düşünceler", *Büyükliman*, Cilt 1/1, Ankara 2008, s.14-24.

²⁹ Hüseyin Albayrak, *Trabzon İmâret (Hâtuniyye) Külliyesi*, Ankara 1998, s.59.

³⁰ Bu köyler Akçaabat'tan Görele'ye kadar 21 kadardı bkz. Tayyip Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası Ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Bellekten*, Cilt XXVI/102, Ankara 1962, s.310 ve Aygün, *age*, s.44-46. Ancak, bu köylerden bazıları hisseli olup vakıf dışı arazilerden oluşmaktaydılar. Trabzon'un batısındaki Pulatana, Metinkaniya, Karcıya, Akçakale, Mersin, Yoros ve Görele yerleşimlerinde Hâtuniye Vakfı'nın köyleri bulunmaktaydı bkz. *TŞS*, 1855/67b-1, Ekim 1680. Bahsi geçen yerleşimlerde bulunan iskele ve hafta pazarlarından alınan vergiler de yine bu vakfa aitti bkz. Aygün, *age*, s.147-148, 349.

anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bahsi geçen havzanın idarî örgütlenmesi hakkında bilgi vererek işe başlamak konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Osmanlı tarihi boyunca Yoros burnu ile Yobol burnu arasında kalan sahil yerleşimleri idarî anlamda Trabzon merkez kazasına, daha özelde ise bu kazaya bağlı Akçaabad nahiyesine bağlı kalmışlardır. Trabzon sancağı hakkında bilgi veren, ilki 1486 yılına tarihli olan, muhtelif tahrir kayıtları bu havzada yer alan Yoros, İskefye, Marna ve Yobol gibi kadim yerleşimlerin Akçaabat'a bağlı olduklarını göstermektedirler³¹. Bahsi geçen sahil yerleşimlerinin Akçaabad nahiyesine bağlı olmaları fetihten önce, Trabzon Rum devletinin idarî-askerî teşkilatlanmasından kalmadır³². Ancak XVII. yüzyıl sonlarında Yoros nahiyesine bağlı olma örneğinde olduğu gibi³³, bu havzadaki yerleşimlerin bazı zamanlarda Akçaabad nahiyesine bağlı olmama durumu da söz konusudur. Bu havzada kalan yerleşimlerin işleri genelde Hâtuniye Vakfı idarecileri ile Trabzon kadılığı tarafından görülmekteydi. Ancak, bu yerleşimlerden bazıları hisseli olup vakıf dışı arazilere sahip yerleşimler olmalarından dolayı³⁴ yeniçeri, cebeci, topçu, süvarî-i sekban gibi askerî teşekküllerin işlerine bakmak üzere buraya yeniçeri serdarı atandığı da görülmektedir³⁵. Yoros burnu ile Yobol burnu arasında yer alan köylerin *sürsat* gibi savaş masraflarından kaynaklanan vergilerinin toplanması ile ilgili tutanaklarda Büyükliman havzası köyleri ile Tonya köyünün, XVII. yüzyıl sonlarında Akçaabad nahiyesine bağlı oldukları görülmektedir³⁶. Coğrafi birlikteliğin yanı sıra, Akçaabat'tan batıya doğru devam eden "sahil yerleşimlerinde" Hâtuniye Vakfı'nın arazilerinin bulunması, eskiden beri

³¹ BOA. MAD, 828 (1486 tarihli), Yoros için s.99, 111-112, 604; İskefye için s.468-476; Marna için s.125; Yobol için s.611 ve BOA. A.DFE, 85 (1634 tarihli), Yoros için s.27-29; İskefye için s.29-32; Marna için s.33 ve Yobol için s.37-38.

³² Ayrıntısı için bkz. A. Brayer-D. Winfield, *The Byzantine Monuments and Topograph of the Pontos*, I, Washington 1985, s.152'den naklen Feridun Emecen, *Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü*, Trabzon 2010, s.94.

³³ "Yoros nahiyesine tâbi Âlâboz (:günümüzde Bahadırılı/Vakfikebir'e bağlı) nâm karye" bkz. TŞS, 1861/20b-1, Mayıs/Haziran 1694; "Yoros nahiyesine tâbi İpsala (:İpsalda/Vakf.) nâm karye" bkz. TŞS, 1861/37b-4, Aralık/Ocak 1694-95; "Yoros nahiyesine tâbi Kılıda (:Yalıköy/Vakf.) nâm karye" bkz. TŞS, 1864/9b-2, 18, Nisan 1699; "Yoros nahiyesine tâbi Ruka (:Yıldız/Vakf.) nâm karye (...). Cafer (:Caferli/Vakf.) nâm karye" bkz. TŞS, 1864/41b-1, 31 Ocak 1700; "Yoros nahiyesine tâbi Kerasun (:Kirazlık/Vakf.) nâm karye" bkz. TŞS, 1864/57a-1, 7 Mayıs 1700; "Yoros nahiyesine tâbi Ferule nâm karye (...) nahiye-i mezburda Yavabolu nâm karye iskelesinde mahzenler kurbunda" bkz. TŞS, 1864/61b-1, 17 Mayıs 1700; "Yoros nahiyesine tâbi Şarlı (:Beşikdüzü ilçe merkezi) nâm karyede" bkz. TŞS, 1855/19b-1, 20 Şubat 1687.

³⁴ Bu duruma, Âlâboz/Aliboz köyü iyi bir örnektir bkz. TŞS, 1861/20b-1.

³⁵ "Yoros Kadısı Efendi (...) enha olunur ki taht-ı hükûmetinizde vâkı yeniçeri serdarı ref olunup yerine üslûp üzere yüzüncü cemaatden Bektaş..." bkz. TŞS, 1864/88a-1, Nisan 1699 ve 1855/67b-2, Şubat/Mart 1680. Bu durum, buradaki vakıf köyleri içerisinde tımar arazilerinin bulunmasına işaret etmektedir.

³⁶ Bu köylerden bazıları: Yoros, İskefye, Kefali, Şarlı, Kamuha, Usburlu, Savaruksa, Komandıra, Kirasun, Barharlı, Tonya bkz. TŞS, 1860/54a-2, 12 Ocak 1694. Bölgedeki yerleşimlerden alınan öşür ilgili vakfa aitti bkz. Albayrak, *age*, s.59.

Büyükliman havzası yerleşimleriyle Akçaabad nahiyesinin idarî ve malî anlamda irtibatlı olmasını sağlamıştır³⁷.

Büyükliman havzasının batı kısmı, doğu kısmına oranla yoğun bir yerleşime sahne olmamıştır. Bu durum, bura arazisinin engebeli olmasıyla ilgili olmalıdır. Havzanın batısında sadece iki yerleşim Osmanlı idaresinden önce var olmalarıyla farklılık taşımaktadırlar. Bunlar, Akçaabad nahiyesine bağlı sahildeki Yobol (Çeşmeönü) kale yerleşmesi ile buranın arka kısmındaki bir Türkmen yerleşimi olan Kürtün zeametine bağlı Oğuz köyüdür. Buralar, ileriki süreçte Akhisar ve Şarlı gibi yeni yerleşimlerin ortaya çıkmasına vesile olacak nüfus yoğunluğuna sahip olmalarıyla kayıtlarda yer almışlardır. XVI. yüzyılın sonlarında köy yerleşmeleri hâline gelen Akhisar ile çevresindeki mezra, ekinlik ve yaylalar Kürtün zeametine bağlı idiler. 1520 tahririne göre Yavabolu/Yobol, Hâtuniye vakfının kurulmasıyla vakıf köyleri içerisine alınmış ve böylece buranın arka kısımlarında ileride ortaya çıkacak yeni yerleşimlerin (Aksaklı, Anbarlı, Akkilise gibi) Hâtuniye Vakfı ile ilişkilendirilmesi süreci başlayacaktır. Yobol, XVII. yüzyılın başlarına gelindiğinde artan nüfusu ile ilişkili olarak³⁸ kaza hâline gelecektir (Yavabolu nâm-ı diğer Görele). Bu kaza, 1682'de Yobol ve Görele'nin arka kısmındaki köyleri içine alırken Vardalı, Marna ve ilk kez bu tarihte ortaya çıkan Şarlı (Beşikdüzü'nün merkezi) ve Kefli köyleri de Akçaabat sınırlarında yer alacaklardır³⁹. Böylece bölgenin fethi esnasında Akçaabad nahiyesine bağlı batıdaki son yerleşim olan Yobol, XVII. yüzyıl başlarında kazaya dönüşerek Akhisar deresinin Karadeniz'e dökülen doğu kısmında kalan arazisiyle Akçaabad nahiyesiyle sınır olacaktır. Yoros burnu ile Yobol burnu arasında kalan *sahil yerleşimleri* XVIII. yüzyılda⁴⁰ ve XIX. yüzyılın 1840'lı yıllarına kadar⁴¹; yani Tanzimat devrine kadar Trabzon merkez kazasına bağlı Akçaabad nahiyeye-

³⁷ Ayrıntısı için bkz. Bostan, *age*, s.178-184.

³⁸ 1583 yılında Yobol'da yaklaşık 600 kişi bulunurken (*BOA, A.DFE*, 85, s. 37-38.), 1682 yılına gelindiğinde kendisinden türediği anlaşılan beş köy nedeniyle nüfus 15 haneye (x5=75 kişiye) düşmüş olmakla birlikte bahsi geçen köyler ile birlikte (Aksaklı, Akkilise, Seyitahmedli, İstîl, Anbarlı) Yobol'un 93 erkek nefer ile 450-500 kadar bir nüfusu söz konusudur bkz. Emecen, *Ağasar Vadisi*, s.121.

³⁹ Emecen, *Ağasar Vadisi*, s.61, 114.

⁴⁰ "Akçaabad nahiyesi naibine hüküm ki, nahiyeye-i mezbûre tâbi Büyükliman nâm-ı diğer Aksaklı nâm karye (:Aksaklı, günümüzde Beşikdüzü'ne bağlı) sakinlerinden Muradoğlu Hasan nâm kimesne gelüp bunun nahiyeye-i mezbûre tâbi Yavabolu nâm karye toprağında..." bkz. *BOA. TAD*, 2/171, Temmuz 1776.

⁴¹ "Akçaabad kazasına tâbi Hâtuniye Evkafı'ndan Kefli karyesi (:Hünerli, günümüzde Beşikdüzü'ne bağlı) mahallâtından Zavzara (?) mahallesi ahalilerinden ma'lumü'l-esami kimesneler" bkz. *BOA. TAD*, 3/93-1, Temmuz 1807 ve "Akçaabad kazasına tâbi Akhisar karyesinde (:Ağasar, günümüzde Şalpazarı ilçesi) Dereköy mahallesinde kâin câmi-i şerifde ber-vech-i hasbî evkaf muhasebesinden verilen berat-ı şerifimle imam ve hatib olan Mehmed Veliyyüddin Halife" bkz. *BOA. TAD*, 7/93, Aralık 1849.

sine bağlı kalmaya devam etmişlerdir⁴². Tanzimat'tan sonraki idarî taksimat ise aşağıda ele alınacaktır.

Vakfikebir havzası sahilinin arka kısmında yer alan Tonya yerleşimi ise, XIX. yüzyılın ilk dönemlerine kadar köy yerleşimi hâlinde, kapalı bir havzanın merkezi olarak kalmış görünmektedir. Tonya hakkında tahrir defterlerinde yer alan ilk bilgi 1583 tarihli defterde yer almakta olup, burası Akçaabad nahiyesine bağlı olarak kayda girmiştir⁴³. Tonya, yukarıda bahsi geçtiği gibi XVII. yüzyıl sonlarında ve XVIII. yüzyılın başlarında⁴⁴ Akçaabad nahiyesine bağlı bir köy olarak arşivlerde yer almaya devam etmiştir⁴⁵. Ancak, Gümüşhane ve Harsit vadisinde yer alan madenlere yakın olmasının yanı sıra eşkiya saldırıları karşısında madenlerin güvenliğinin sağlanmak istenmesinden dolayı olsa gerek Tonya, XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Akçaabad nahiyesinden alınarak Gümüşhane kazasına bağlı Torul nahiyesine⁴⁶; daha sonra da bir naibin görev yaptığı kaza statüsü ile Gümüşhane (Maden) Mülhakatı'na bağlanmıştır⁴⁷. Dağ/yayla köylerinden oluşan Tonya yerleşimi, arşiv belgelerinde *karye* yani köy olarak kayıtlı olmasına rağmen bura arazilerinin *zeamet* olarak örgütlü olması⁴⁸, Tonya'nın birkaç yerleşimin merkezi konumunda olduğuna işaret eder. Tonya'nın Gümüşhane Maden Mukataası'na bağlı kalma durumunun, aşağıda ayrıntısı verileceği gibi

⁴² Sahil kesiminin arka kısmında yer alan Akhisar deresi köyleri, Oğuz köyleri, Şahmelik ve Korkudan gibi Yobol köylerinin idarî durumları Kürtün zeameti ile Trabzon Hâtuniye vakfı arasında çekişmeli bir mesele olarak kalmıştır. Hâtuniye vakfı sınırlarının 1583'lerde ortaya çıkan bu havza köylerini kapsadığını düşünmemek gerekir. Zira 1520'lerde Hâtuniye vakfi tesis edildiğinde bu köylerin büyük çoğunluğu yaylak veya mezra olup henüz köy yerleşimleri hâline gelmemişlerdi. 1520'lerde Yobol'un vakfa aktarılmasıyla bu havzadaki köylerin zamanla vakfa aktarılmasının ve Akçaabad nahiyesiyle ilişkilendirilmesinin yolu açılmıştı. Akhisar bölgesi XIX. yüzyıl başlarında (1800-1801) Görele'den ayrılarak Trabzon (Akçaabat) ile irtibatlı hâle getirilmiş olmakla birlikte bura halkının aynı sosyo-kültürel özellikleri (Türkmen/Çepni geleneği) paylaştıkları Görele ile olan bağları günümüze kadar devam ede gelmiştir bzk. Emecen, *Ağasar Vadisi*, s.63, 124. 1850'lerden sonra bura köyleri Şarlı nahiyesi ile bir idarî ünite olacaktır.

⁴³ "Tosse (?) ma'a mezraha-i Komyatağı (:günümüzde Tonya ilçesine bağlı İskenderli beldesinin bir köyü) ber-vech-i serbest tâbi-i Akçaabad" bzk. *TK. KKA.TD*, 29, s.609. Trabzon sancağı hakkında bilgi veren 1486 tarihli ilk tahrir defterinde ise Tonya'nın ismi geçmemektedir.

⁴⁴ "Medine-i mezbûre muzafatından Akçaabad nahiyesine tâbi Tonya nâm karye", bzk. *TŞS*, 1874/45b-46a, 4 Ramazan 1126/13 Eylül 1714.

⁴⁵ Bununla birlikte, XVII. yüzyıl sonlarında bu köyün Abdi ve Bostan isimlerinde iki kethüdasının bulunması (*TŞS*, 1861/11b-2, Mart/Nisan 1694) ve XVIII. yüzyıl başlarında yine bu köyün bir zeamet sahibi tarafından idare edilmesi (*BOA. MAD*, 10156/99, 16 Temmuz 1713) Tonya'nın çevresinde yer alan yerleşimlerin merkezi konumunda bulunduğu işaret eder.

⁴⁶ *BOA. TAD*, 1/34-3, evâil-i Receb 1157/10-19 Ağustos 1744.

⁴⁷ "Tonya naibi Mevlana Mahmud (...) Gümüşhane mülhakatından Tonya kazasının fukarâ ve zu'afâ ve re'âyâ...", bzk. *BOA. TAD*, 1/118-2, Kasım/Aralık 1750. Aynı süreçte Eynesil ve Görele'nin arka kısımlarında yer alan bazı köyler yine Gümüşhane Maden Eminliğine bağlıdır bzk. Emecen, *Ağasar Vadisi*, s.51.

⁴⁸ "Aygün, *age*, s.183 ve *BOA. TAD*, 1/118-2, Kasım/Aralık 1750.

Trabzon'da Tanzimat'ın uygulanmaya başlandığı 1847 yılına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

II. Mahmud döneminde, özellikle yeniçeri teşkilâtının kaldırılmasından (1826) sonra hızlanan yenileşme hareketleri Trabzon Eyaleti'nde de uygulama alanı bulmuştu. Bu bağlamda muhtarlık uygulamasının 1834 yılıyla birlikte özellikle Trabzon merkez kazasına bağlı bazı yerleşimlerde uygulamaya girdiği⁴⁹, idarî taksimat alanında da değişiklikler yaşandığı görülmektedir⁵⁰. Bu bağlamda, 1835 yılında yapılan nüfus tahrirlerinde Akhisar vadi köyleri ve Şarlı, Vakfikebir kazası içerisinde gösterilmiş, Yobol ise Gö-rele'den ayrılarak Vakfikebir'in köyüne dönüştürülmüştü⁵¹. Dolayısıyla bu gelişme, daha bu zamanda, Büyükliman havzasında Vakfikebir'in merkez yapılma niyetinde olduğunun belki de ilk işaretidir.

1841 yılında Trabzon Eyaleti'nde Tanzimat'ı uygulamaya geçirmek amacıyla arazi ve emlak yazımı gibi işlerde bulunmak üzere merkezden görevliler gönderilmişti. Ancak, yöredeki nüfuzlu bazı kimselerin vergi vermemeyi âdet edinmelerinin yanı sıra işbaşındaki vali *Hazinedarzâde Osman Paşanın* yeniliklere taraftar görünmemesi gibi nedenler sonucu uygulama ileriki bir tarihe bırakılmıştı. 1845 yılında Trabzon'a vali olarak atanan *Halil Paşanın* gayret ve desteğiyle bölge Tanzimat uygulamalarına hazırlanmış ve 1847 yılı Mart ayında Tanzimat'ın bölgede yürürlüğe konulmasına tekrar başlanmıştı. Bu andan itibaren eski uygulamaların varlığına ve yerel ileri gelenlerin direnmelerine karşın Tanzimat uygulamaları adına önemli adımlar atılmıştır⁵².

Bilindiği gibi, Tanzimat reformlarıyla eyaletler *vilâyet*; sancaklar da *liva* adını almışlardı. Livalar kazalardan; kazalar da köylerden oluşmaktaydı. Tanzimat'ın uygulanmaya başlanmasıyla birlikte her türlü gelirin doğrudan doğruya merkezî hazine adına toplanması ve her türlü giderin yine buradan ödenmesi esasının kabul edilmesi ve taşrada güvenliğin sağlanması gibi mülahazalar ile sancaklar yeni taksimata tâbi tutulmuşlardı⁵³. Bazı sancaklar bağlı buldukları eyaletlerden alınarak yeni eyaletler oluşturulmuştu. Eyalet ve sancak yönetimi yeni baştan düzenlenmişti⁵⁴. Söz konusu olan bu

⁴⁹ Necmettin Aygün, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'da Sosyal Ve İktisadi Yapı", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 5/17, Bahar 2008, s.77.

⁵⁰ XVIII. yüzyıl ve öncesinde Trabzon sancağına bağlı bir kaza veya kasaba konumunda olan Gümüşhane'nin II. Mahmud devrinde Sancak olarak örgütlendiği anlaşılmaktadır. Bu amaçla Trabzon merkez kazasına bağlı Maçka nahiyesinin yeni oluşturulan bu sancağına bağlandığı görülmektedir bkz. Yüksel, *Giresun Tarihi Yazıları*, s.187.

⁵¹ BOA. *Nüfus Defteri (NFS.d)*, 1155, 1156'dan naklen Emecen, *Ağasar Vadisi*, s.125.

⁵² E. Esin Sarıoğlu, *Tanzimat'ın Trabzon'da Uygulanması 1839-1856*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1996, özellikle 32-67. sayfalar;

⁵³ İnalçık, *agm*, s.111.

⁵⁴ Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler", *Tanzimat*, Ed. M. Seyitdanlıoğlu-H. İnalçık, Ankara 2006, s.134 ve aynı yazar, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, s.188, 260.

yeni idarî düzenlemeler ile vergi kaynağına, en küçük yerleşim birime kadar doğrudan ulaşma hedeflenen amaçlar arasındaydı⁵⁵.

1847 yılında, Tanzimat ilkeleri Trabzon Vilâyeti'nde uygulanmaya başlanınca idarî taksimat alanında da gelişmeler olmuştu. Bu bağlamda, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren iktisadî önemi giderek artan ve XIX. yüzyılın ilk yarısında Ortadoğu'dan Anadolu'ya giren yolların Karadeniz'e çıkış iskelesi hâline gelen Samsun şehri⁵⁶ ve bu şehrin bulunduğu Samsun sancağı, 1847 yılında Sivas Vilâyeti'nden alınarak Trabzon Vilâyeti'ne bağlanmıştı⁵⁷. Aynı süreçte Trabzon sancağına bağlı Giresun ve Keşap kazaları da Trabzon sancağından alınarak Şebinkarahisar sancağına bağlanmış ve böylece Şebinkarahisar sancağının deniz ile irtibatı sağlanmıştı⁵⁸. Tanzimat'ın ilanı sürecinde Gümüşhane sancağına bağlı bulunan Maçka kazası ise, buranın daha önceki dönemlerde Trabzon sancağına bağlı olması ve halkın Gümüşhane'ye bağlandıktan sonra da eski geleneklerini bozmayarak işlerini Trabzon'da görmeye devam etmelerinin yanı sıra buranın Trabzon'a mesafece daha yakın olması gibi nedenler sonucunda yeniden Trabzon'a bağlanmıştı⁵⁹.

Tanzimat'ın Trabzon Vilâyeti'nde uygulanmaya başlanmasıyla birlikte karşılaşılan problemlerin aşılması amacıyla bölgenin siyasî ve sosyal durumu hakkında merkeze raporlar gönderilmeye başlanmıştı. Bu meyanda, Ocak 1848 tarihinde dönemin valisi *İsmail Rahmi Paşa* tarafından merkeze gönderilen rapora göre, Trabzon sancağına bağlı kazalar Sürmene, Görele, Giresun ve Keşap (birlikte), Akçaabat, Tonya, Hemşin, Of ve Rize'den oluşmaktaydı. Bu kazalardan Tonya ve Hemşin müdürlük, diğerleri ise kaymakamlık seviyesinde idiler. Aynı raporda İskefye, Vakfikebir ve Şarlı yerleşimlerinin idarî statüsü hakkında bilgi yer almamakla birlikte⁶⁰ bu yerleşimler, aşağıda bahsi geçeceği gibi bu dönemde Akçaabad kazasına bağlı yerleşimler arasındadırlar. Bu kazalar içerisinde uzun yıllar Akçaabat'ın

⁵⁵ 1846 düzenlemeleri ile yönetim biriminin hem sınırları, hem de göreve getirilen kişilerin yetki ve sorumlulukları yeniden çizilmiş, belirlenmişti bkz. Efe, agm, s.98.

⁵⁶ Necmettin Aygün, "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadî Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 6/23, Ankara 2009, s.41-76.

⁵⁷ Rıza Karagöz, "Trabzon Valisi Ahmet Aziz Beyin Canik Sancağı'nı Vilâyete Dönüştürme Projesi (1885)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 4, Trabzon 2008, s.30.

⁵⁸ 1840'larda Şebinkarahisar sancağından alınan dokuz kaza ile birlikte Ordu sancağı oluşturulunca, Şebinkarahisar'ın deniz ile bağı kesilmişti. Bu gelişme sonucunda 1848 yılında Trabzon Eyaleti, Trabzon, Gönnye, Gümüşhane, Şebinkarahisar, Ordu ve Canik sancaklarından oluşmuştu bkz. Abdullah Saydam, "Trabzon'un İdarî Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851)", *OTAM*, Sayı 18, Ankara 2005, s.313.

⁵⁹ *BOA. Cevdet-Dahiliye*, 586, 10 Mayıs 1852. Maçka, 1910 yılında kaza olacaktır. Maçka'nın kaza yapılmak istenmesinin ardında yatan sebepler için bkz. Hamdi Özdiş, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilâyeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s.103.

⁶⁰ Sarioğlan, agt, s.46.

nahiye, Tonya'nın da köy olarak kaldığı; 1821 yılında bile Akçaabat'ın nahiye olma durumunun devam ettiği⁶¹ göz önüne alındığında bahsi geçen her iki yerleşimin Tanzimat reformlarıyla birlikte, 1840 yılından sonra kaza konumuna yükseltildikleri anlaşılacaktır. Bu bağlamda, 24 Haziran 1847 tarihinde Akçaabat'ta Kaymakam *Uzunzâde Hacı Mehmed Ağa* ve bir naibin görev yapması⁶², buranın Trabzon Eyaleti'nde Tanzimat reformlarının uygulamaya girdiği Mart 1847 tarihinden sonra kaza hâline getirilen ilk nahiyelerden biri olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, yukarıda bahsi geçen Ocak 1848 tarihli vali raporunda, yerel eşraftan *Hacisalihzâde Süleyman Ağaya* Tonya kazasının müdürlük unvanıyla ibka edilmesi⁶³, buranın da Akçaabat gibi 1847 tarihinde kaza hâline dönüştürüldüğüne işarettir. Hicrî 1264 yılına (1848-49) ait vergi paylaşımı listesinde bu havzada İskefye, Fol, Şarlı, Oğuz ve Akhisar deresi "nahiye" olarak Akçaabat/Yomra kazası altında kayda alınmışlardır⁶⁴. Benzer şekilde idarî taksimat alanındaki bu gelişmelere bağlı olarak 1850 yılına gelindiğinde Akçaabat'ın, kendisine eklenen sekiz nahiye ile birlikte kaza konumunda bulunmaya devam ettiği görülmektedir. Kazaya bağlı İskefye, Fol Deresi (Vakfikebir'in merkezi), Şarlı, Oğuz ve Akhisar gibi yerleşimler de bahsi geçen sekiz nahiye arasında olup, 1850 yılına ait *öşür vergisi* bu idarî/malî taksimata göre tahsil edilmişti⁶⁵. Dolayısıyla Vakfikebir, Şarlı ve Akhisar yerleşimlerinin "nahiye" statüsü ile kendilerine bağlı hatırı sayılır sayıdaki köy ve mahalleler ile birer idarî merkez olma vasfı kazanmalarının 1840'larda başladığı ortaya çıkmaktadır⁶⁶.

Bahse konu olan Vakfikebir, Şarlı ve Tonya yerleşimleri arasında 1850'den sonra idarî taksimat alanında ilk değişiklik Vakfikebir nahiyesinin-

⁶¹ Saydam, agm, s.306.

⁶² Saydam, agm, s.312. Bu kaymakam, 1820'lerde Şarlı Ayânı olan Uzunzâde Mehmed olmalıdır bkz. dipnot 154. Akçaabat kazasının ilk kaymakamı olmalıdır. Bu aile Oğuz nahiyesine bağlı Şahmelik köyü kökenlidir. 1830'larda bölgeyi gezen seyyahların anılarında yer almaktadırlar. 1850'ler ailenin en güçlü olduğu dönem olarak görünmektedir.

⁶³ Saydam, agm, s.313. İbka: Devamlı etmek, tayinleri bir sene müddetle yapılan memurlardan bu müddet bitmeden evvel hizmetleri beğenilenlerin yeniden bir sene için yerlerinde kalmalarına müsaade edilmesi.

⁶⁴ Emecen, *Ağasar Vadisi*, s.126. Akçaabat, Trabzon şehir merkezinin batısında; Yomra ise Trabzon şehir merkezinin doğusundadır. Aralarında komşuluk ilişkisi bulunmamaktadır. Ancak, Hâtuniye Vakfı'nın önemli sayıdaki arazileri bu iki coğrafyada olduğu için Akçaabat/Yomra idarî birimi, vakfın oluşturulduğu XVI. yüzyıldan beri arşiv kayıtlarında yerini almıştır. Büyüklüman havzası yerleşimlerinin yüzyıllarca Akçaabat'a bağlı kalmaları esasında Hâtuniye vakfı örgütlenmesinden kaynaklanmaktadır.

⁶⁵ Aygün, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'da Sosyal Ve İktisadi Yapı", s.77-78. Kaza idaresi: Müdür, naib, Rum ahalinin kocabaşısı ve beş aza ile birlikte toplam sekiz kişiden oluşmaktaydı bkz. Zehra Topal, *Akçaabat-Vakfikebir Öşür Defteri/1850*, Ankara 2005, s.379.

⁶⁶ Bu dönemde, buraların nahiye olarak anılması nahiye teşkilâtlarının (hükümet dairesi, memurlar vb) bulunduğu anlamına gelmez. Bu adlandırma daha kolay vergi toplamak amacıyla coğrafya esasına göre belirlenen taksimattan kaynaklanmaktadır. Ancak, 1870'lerde buralarda uygulamaya girecek olan gerçek anlamdaki nahiye örgütlenmesinin temelini bu yıllarda atılmış olması açısından coğrafi temele dayalı bu ayırım önemlidir, gerçekçidir.

de gerçekleşecektir. 1850 senesinde Akçaabad kazasına *Vakfikebir Fol Dere-si Nahiyesi* adı ile bağlı olan Vakfikebir'in, 1851 yılı Nisan ayında Akçaabat'tan alınarak kaza hâline getirildiği ve 500 kuruş maaş karşılığında Trabzon ileri gelenlerinden (ve bu görevden önce Eyalet Meclisi'nde aza olan) *Kalcızâde Mehmed Beyin* buraya müdür olarak atandığı görülmektedir. İstanbul'dan gelen *Îrâde-i Seniyye* ile kazaya müdür olarak atanan Kalcızâde'nin daha sonra istifa etmesi üzerine⁶⁷, Trabzon Eyalet Meclisi 25 Nisan 1851 tarihinde İstanbul'a, *Meclis-i Vâlâ*'ya bir mazbata göndererek boşalan müdürlüğe Trabzon hanedanından *Ali Ağanın* memur edilmesini teklif etmişti. Neticede, bu dönemde Trabzon Valiliği eyaletin idaresinde ayân ve eşrafla birlikte hareket etme kararında olduğundan⁶⁸ ve bahsi geçen Ali Ağanın da *hüsn-i idare-i umûra muktedir zevattan olduğu* göz önüne alınarak Vakfikebir kazasına 500 kuruş maaşla müdür olarak atanması uygun görülmüştü. Meclis-i Vâlâ'da alınan bu karar bir mazbata ile *Sadaret*'e sunulmuş ve 27 Kasım 1851 tarihli *Îrâde* ile de onaylanmıştı⁶⁹. Elimizde kesin veriler olmamakla birlikte, Vakfikebir'in kaza hâline getirilmesi sürecinde İskefye nahiyesi ve 1850'lerde bu nahiyeye sınırlarında kalan Yoroç gibi antik yerleşimlerin de (Vilâyet Meclisi'nin tasarruflarıyla olmalı) Vakfikebir'e bağlandıkları anlaşılmaktadır.

Vakfikebir kazasına müdür olarak atanan Kalcızâde'nin neden istifa ettiği arşiv belgelerinde yer almamaktadır. Akçaabad kazasını idare ederken 2500 kuruş maaş alan⁷⁰ Kalcızâde, Vakfikebir için tahsis olunan 500 kuruşu yetersiz bularak beğenmemiş olabilir. Ancak, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede servet ve güç kazanmaya başlayan ve Trabzon Eyaleti'nde mütesellimlik gibi üst düzey görevlerde yer alan *Kalcızâde sülâlesinin*, bölgenin en iyi tarım alanlarından olan Suga (:Akyazı) köyü başta olmak üzere Akçaabad nahiyesinin Trabzon'a yakın köylerinde 1980'lere kadar *Ağa* konumunda bulunmaları söz konusudur⁷¹. Ayrıca, bahsi geçen

⁶⁷ "...Mûmâ-ileyhimden Mehmed Bey ile İzzet Ağanın vâkı' olan isti'falarına mebnî zıkr olunan Vakfikebir kazasına Trabzon hanedanından hamiyetli Ali Ağanın (...) me'muriyetleri..." bkz. *BOA. İ.MVL, 7647*.

⁶⁸ Tanzimat'ın bölgede uygulanmaya başlanması ile bölge ile ilgili tespitler ve çözümleri üzerine Trabzon Valisi İsmail Rahmi Paşa tarafından 1847 ve 48 senelerinde merkeze raporlar gönderilmişti. Raporlarda, "Eyalet genelinde ağa sayısının 2000'e yaklaştığı, bunların hatırı sayılır kimseler olduğu, bu durumda ağalık maddesinin lağvedilmesinin çeşitli dedikodulara neden olacağı, bu senelik (1848) ağalığın devamı ve kaza müdürlerinin yerli kimseler ve hanedandan atanmasına devam edilmesi" benzeri ifadeler yer almaktadır bkz. Sarioğlu, *agt*, s.33-45 ve Saydam, *agm*, s.312.

⁶⁹ *BOA. İ.MVL, 7647, 2 Safer 1268*. Trabzon Eyalet Meclisi'nde üçü Gayrimüslim 11'i Müslim olmak üzere devlet tarafından atanan veya halkın arasından seçilen 14 üye görev yapmaktaydı. Meclis başkanı İbrahim, maliyeden sorumlu Bekir, Trabzon kadısı Mustafa İzzet, Katolik milleti adına Kocabaşı Kevork, Ermeni milleti adına Kocabaşı Serkiz, Rum milleti adına Kocabaşı Eftemye Bacıkoğlu, bir eyalet defterdarı ve diğer yedi aza.

⁷⁰ *BOA. İ. MVL, 7647*.

⁷¹ Aileden Kalcızâde Ömer ve Osman ilk bilinenlerdendir bkz. Aygün, *age*, s.335 ve aynı yazar, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'da Sosyal Ve İktisadi Yapı", s.82-84. Ömer'in terekesi için

Kalcızâde Mehmed Bey 1848 yılından 1850 yılına kadar yaklaşık iki yıl Akçaabat'ta kaza müdürü olarak görev yapmıştı⁷². Akçaabat'ın, 1851 yılı ile birlikte idarî taksimat anlamında, Vakfikebir'in Akçaabat'tan alınması örneğinde olduğu gibi, parçalanmaya başlanarak kazadan geriye kalan nahiyelerin Trabzon Eyalet Meclisi'nin kararlarıyla Trabzon merkez kazasına bağlanması, Kalcızâde açısından sorun oluşturmuş olabilir. Dolayısıyla, idarî (ve belki de iktisadî) anlamda etkinlik alanı daralan Kalcızâde'nin servet ve itibar kaybı da yaşaması söz konusu olmuş olacağından Kalcızâde'nin bu gelişmelere tepki olarak istifa ettiğini düşünmek mümkündür.

Vakfikebir'in 1851 yılında müdürlük seviyesinde kaza hâline gelmesinden bir süre sonra Tonya kazasının Vakfikebir'e bağlanması söz konusu olmuştu. Bahsi geçtiği gibi Tonya, Tanzimat'ın 1847 yılında Trabzon'da uygulanmaya başlanmasıyla müstakil kaza hâline getirilmiş ve müdürlüğüne de yöre ağalarından Tonyalı *Hacısalihzâde Süleyman Ağa* getirilmişti. Tonya, yaklaşık 10 yıl kadar müstakil kaza olarak kalmış olmasına rağmen kaza müdürü Süleyman Ağanın bu süreçte eşkıyalık hareketlerine karışmış olması⁷³, Tonya kazasının lâyıkıyla yönetilemediği kanısını uyandırmış olduğundan olsa gerek, Trabzon Meclisi'nin 1 Ağustos 1858 tarihli tezkeresinde Tonya kazasının Vakfikebir ile birleştirildiği bilgisi yer almaktadır⁷⁴. Ancak, Tonya'daki hükümler XVIII. yüzyılın başlarına kadar inen *Hacısalihzâdelerin* kaza idaresinden uzaklaştırılmaları uzun sürmeyecektir. Bu bağlamda, 1861 yılı Temmuz ayı tarihli bir belgede Tonya kazasının Vakfikebir'den ayrılarak yeniden müstakil kaza konumuna getirildiği bilgisi yer almaktadır⁷⁵. Tonya'nın Vakfikebir ile birleştiği 1858 yazından 1861 yazına kadar geçen üç yılda Tonya-Vakfikebir kazasında sıklıkla müdür değişiklikleri de söz konusu olmuştur⁷⁶. Bu bilgilere göre, birleşmeyi kabul etmediklerini düşündüğümüz Hacısalihzâdelerin kaza idaresine sorun yaratarak Tonya-Vakfikebir kaza müdürlerinin görevlerini başarı ile tamamlamalarına fırsat vermedikleri tahmin olunmaktadır. Kısa süre içerisinde yaşanan müdür değişiklikleri ve devamında da bir idarî ayrışmanın ortaya çıkmasında bu gelişmeler etkili olmalıdır.

bkz. *BOA. MAD, 9720*, s.212, Haziran/Temmuz 1792. Aile hakkında ayrıca bkz. Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, Trabzon 2000, s.89, 92, 103.

⁷² 18 Temmuz 1848 tarihinde Trabzon'a vali olarak atanan Hayreddin Paşa, yerel hanedanları *dirayetli kimseler ve hüsn-i idareye muvafık* olarak tanımlayarak kaymakamlık ve müdürlüklere atamaya devam etmiştir. Bu münasebetle, Trabzon hanedanından Kalcızâde Mehmed Bey 6 Ekim 1848 tarihinden 8 Temmuz 1850 tarihine kadar Akçaabad kaza müdürlüğünde kalmış, daha sonra vali olan Bekir Rüstem Paşa Kalcızâde'yi Akçaabad müdürlüğünden alarak Trabzon Eyalet Meclisi üyeliğine getirmiştir bkz. Saydam, agm, s.315.

⁷³ Kömürcüzâde Hasan Ağanın yaralanması ve bu olaya Hacısalihzâde Süleyman'ın karışması ile ilgili olarak 1855 yılına ait yazışmalar için bkz. *BOA. MVL, 215/9*, 16 Receb 1271 ve *MVL, 167/118*, 13 Muharrem 1272. Hacısalihzâdeler hakkında bkz. Goloğlu, *age*, s.103-104.

⁷⁴ *BOA. MVL, 573/5*, 20 Zilhicce 1274.

⁷⁵ *BOA. MVL, 612/63*, 08 Muharrem 1278.

⁷⁶ *BOA. MVL, 588/62* ve *MVL, 586/9*.

1860'lardan 1870'lere kadar Trabzon Eyaleti genelinde idarî taksimat alanında daha sonraki yıllarda gerçekleştirilecek olan düzenlemelerin alt yapısının hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında 1864 Vilâyet Nizamnâmesi'nin 1867'de ülke genelinde uygulanmaya başlanması⁷⁷ etkili olmalıdır. 1860 yılında Trabzon Vilâyeti, Rize'nin de bağlı olduğu Trabzon merkez sancağı, Giresun'un bağlı olduğu Ordu sancağı ile Karahisar, Lazistan ve Gümüşhane sancaklarından oluşmaktaydı⁷⁸. 1867 yılından sonra Trabzon Vilâyeti'nde önemli idarî değişiklikler yaşanmıştır. Bu münasebetle, Ordu sancağı kaldırılmış ve böylece *Trabzon Vilâyeti* Trabzon merkez, Canik, Gümüşhane ve Lazistan adında dört sancaktan müteşkil hâle gelmişti⁷⁹. 1869 yılında Akçaabat (Yomra ile birlikte), Vakfikebir (Tonya ile birlikte) ve Maçka *Bizzat Mutasarrıflıktan İdare Olunan Nevahi* adı altında Trabzon sancağının merkez kazasına bağlı nahiyelerdi. Görele nahiyesi de müdürlük olarak Tirebolu kazasına bağlıydı⁸⁰. Şarlı'nın bu süreçte nereye bağlı ve hangi statüde olduğu belli olmamakla birlikte-aşağıda bahsi geçecek olan belge ve bilgilerin ışığında-Şarlı ileri gelenlerinin Vakfikebir'e bağlanmamak için mücadele verdikleri sürecin ilk safhasının yaşanmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Böylece, 1870 yılına girerken Trabzon'dan batıya doğru Tirebolu kazasına kadar olan ve çalışmamıza model olan yerleşimler içerisinde kaza konumunda olan her hangi bir yerleşim kalmamış, *Tanzimat modernleşmesi kapsamında daha önce kaza konumuna getirilen Akçaabat, Tonya ve Vakfikebir yeniden nahiyeye konumuna indirilmişlerdi*. Bu durumda, Kalcızâde Mehmed Beyin istifa meselesi daha açık hâle gelmektedir. Anlaşılan, Trabzon Eyalet Meclisi Tanzimat modernleşmesine bağlı olarak gerçekleştirilmeyi düşündüğü reformlar için uygun zemini oluşturmak amacıyla Akçaabat ve

⁷⁷ 1861 *Lübnan Nizamnâmesi* ve 1864 *Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi* Orta-Doğu ve Balkanlarda, iç sorunlar ve dış baskılarla çalkalanan eyaletlerin ıslahına, iç ve dış sorunlarının çözülmesine yönelik yeni bir idarî yapılanma getirmek amacıyla çıkarılmışlardı. Tuna Vilâyeti'nin yeniden teşkilâtlandırılmasıyla elde edilen olumlu sonuçlar üzerine yeni vilâyet yönetimi 1867 yılında çıkarılan *Vilâyet-i Umûmiye Nizamnâmesi* ile bütün İmparatorluğu kapsayacak şekilde genişletilmişti bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, "1871 Vilâyet Nizamnâmesi ve Getirdikleri", <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehmets/yerelyonetimmetinleri6.htm> (16.10.2009).

⁷⁸ İlber Ortaylı, "XIX. Yüzyılda Trabzon Merkez Livası Ve Giresun Üzerine Gözlemler", *Bir Tutkudur Trabzon*, İstanbul 1997, s.265.

⁷⁹ Trabzon merkez livasına bağlı Giresun ve Ordu kazalarının müstakil liva olması Ankara'daki Mecliste 4 Aralık 1920'de kabul edilmiş ve 4 Nisan 1921'de Resmi Gazete'de yayımlanmıştı. 1924 yılında alınan diğer bir karar ile Liva yerine İl tabiri kabul edilmişti bkz. Adnan Yıldız, "Meclis Tutanaklarıyla Giresun ve Ordu'nun İl Oluşu" <http://www.serander.net/karadeniz-tarihi/421-meclis-tutanaklariyla-giresun-ve-ordunun-il-olusu.html>(10.01.10).

⁸⁰ *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1869 Yılı, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1993, s.80, 95. 1871 yılında vilâyet: Trabzon (:Giresun, Ordu, Rize, Of ve Tirebolu kazaları), Lazistan, Canik ve Gümüşhane sancaklarından oluşmaktaydı. Batum kazası, 1877/78 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Ruslara bırakılacaktır bkz. *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1871 Yılı, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1993, s.81-139.

Vakfikebir gibi ayân ve eşrafi güçlü olan yerleşimleri parçalayıp daha küçük parçalardan oluşan idarî birimler-nahiyeler-oluşturarak yerel hanedanların vilâyet idaresi ile kendi bölgeleri üzerindeki kökleşmiş nüfuzlarını kırmayı tasarlamıştır.

1871 Vilâyet Nizamnâmesi'nin uygulanmaya başlanmasından Osmanlı devletinin yıkılışına kadar devam eden süreçte Trabzon Vilâyeti genelinde, idarî yapıda yoğun bir hareketlilik yaşanmıştır⁸¹. Bu gelişmeler Vakfikebir, Şarlı ve Tonya yerleşimlerinde de kendine yer bulacak; Vilâyet bürokrasisinin plan-programı karşısında nahiye ahâlilerinin de ayrılmak ve birleşmek gibi idarî yapıyı düzenlemeye yönelik talepleri olacaktır. Bu nedenle, Tanzimat ilkelerinin Trabzon'da uygulanmaya başlandığı 1847 yılıyla birlikte uygulamaya konulan idarî/mülkî düzenlemeler ve diğer reformlar, yukarıda örnekleri verildiği gibi deneme niteliği taşırlarken; 1864 ve özellikle de 1871 yılından sonra gerçekleştirilen idarî düzenlemeler ise kalıcı olma yönleriyle öncekilerden farklılık taşıyacaklardır.

1851 yılında müdürlük seviyesinde kaza hâline getirilen Vakfikebir'in 1869 yılında nahiye statüsü ile kayıtlara girdiği⁸², yine kaza iken nahiye hâline getirilen Tonya kazasının da Vakfikebir'e bağlandığından bahsedilmiştir. Ancak *nahiye müdürlerinin davalara ve diğer önemli işlere bakma yetkilerinin bulunmaması* nedeniyle; ahâlinin işlerini görmek için merkez kaza ve livaya müracaat etmelerinden dolayı yaşanan sıkıntıları gidermek amacıyla Trabzon sancağına bağlı *Vakfikebir nahiyesinin kaymakamlığa (:kazaya) tahvili Trabzon Vilâyet Meclisi'nce uygun görülmüştü*. Bu amaçla Sadaret'e gönderilen 30 Nisan 1873 tarihli mazbatada/yazıda, *Vakfikebir'in 17000 nüfusa sahip merkezî bir mahal olduğu, Trabzon hükümetine (yayan) 12 saat, bazı köylerinin de 25 saat mesafesi olduğu, ahâlinin merkez vilâyete gidip gelerek sıkıntı çektiği, bu sıkıntıları ortadan kaldırmak için buranın kaymakamlığa dönüştürülmesinin gerekli olduğu* ifade edilmişti. Yine aynı yazıda, *şimdilik davaların kaymakamlık (:kaza) gibi mahallî naib ve meclis vasıtasıyla görülmesinin vilâyet makamından nahiye müdürlüğüne bildirildiği, kaymakamlık teşkili hâlinde tayin olunacak dava mümeyyizleri ile naib ve diğer memur maaşlarının vilâyetten elde edilen gelirlerden ileride karşılanacağı* da belirtilmişti. Bu süreçte, *Trabzon sancağında Of kazasına bağlı 15000 nüfusa sahip Sürmene nahiyesinin⁸³ de kaymakamlığa tahvil edilmesi Trabzon Valisi Ahmed Rasim imzalı bir mazbata ile Sadaret'ten talep edilmişti (29 Nisan 1873)*. Trabzon Vilâyet Meclisi'nin her iki talebinde bahsi geçen yerleşimlerin Trabzon merkezine olan uzaklıkları sebep gösterilmişti ki, bu sebep Tanzimat modernleşmesinin ruhu ile paralellik göstermekteydi. Neticede, bir hafta sonra, 5 Mayıs 1873 tarihinde Trabzon Vilâyet Meclisi

⁸¹ İlgili hareketliliğe dair örnekler ileriki kısımlarda gösterilmiştir.

⁸² *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1869 Yılı, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1993, s.80.

⁸³ *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1869 Yılı, s.92, 93.

si'nin talepleri *Şûrâ-yı Devlet'e* ulaşmıştı⁸⁴. *Şûrâ-yı Devlet*, ilgili yazıyı görüşmüş ve Vakfikebir'e tayin edilecek devlet memurlarının maaşlarının ne şekilde karşılanacağı hususunda Mâliye Nezâreti'nden bilgi almaya karar vermişti (10 Haziran 1873)⁸⁵. *Kazaya atanacak memurun maaşsız atanmaları uygun olmayacağı gibi karşılıksız maaş tahsisinin de uygun olmayacağını* belirten Mâliye Nezâreti, Vakfikebir ve Sürmene'nin kaymakamlığa dönüştürülmesinden şimdilik vazgeçilmesini uygun görmüş ve bu durum Trabzon Vilâyeti'ne bildirilmişti (16 Haziran 1873)⁸⁶. Yeni kaza teşkili bürokratlara yapılacak maaş ödemeleri gibi harcamalar nedeniyle bütçeye yeni yük getireceğinden Devlet, anlaşılan mülkî taksimat çalışmalarında dikkatli davranmaktaydı.

Ancak Trabzon Valisi, *Tonya-Vakfikebir nahiyesi* ile Sürmene nahiyesinin kaymakamlığa dönüştürülmesi gerektiği hususundaki görüşlerini *memurların maaşlarının ileride tahsis olunmak şartıyla kaymakamlığa tahvili uygulamasının emsali bulunduğunu* ileri sürerek yeni bir tahrirat ile durumu *Şûrâ-yı Devlet'e* bildirmiş, kararlılığını göstermişti. Bu iki nahiyeye ilave olarak merkez vilâyete bağlı Görele nahiyesi⁸⁷ ve Ordu kazasına bağlı Aybastı nahiyesinin de kaymakamlığa (:kazaya) tahvili talep edilmişti. Bahsi geçen dört nahiyenin *ehemmiyet-i mevki'iyeye ve cesameti* de sebep olarak gösterilmişti (29 Eylül 1873)⁸⁸. Trabzon Valisi Ahmed Rasim'in İstanbul'a gönderdiği bahsi geçen tahriratın bir kısmı aşağıdaki gibidir:

"...fi'l-hakika tahsisat-ı vakı'alarının karşılığı oldukça nevâhî-i mezkûrenin kaza hey'etine konulmaları ufak maslahat olmayup ancak tekrar 'arz ve beyandan müstağni olduğu üzere bunlar sahihan merkez vilâyete ba'id olup her birinin nüfus-ı mevcûdesi onbeşerbinden ziyâde bulunduğundan bu kadar nüfusun ise dâima maslahatları vuku'bulmakda ve müdirlerinin hasbe'l-vazife mesâlih-i vâkı'ayı görememesi tabi'î kendülerinin buraya (vilâyete) müraca'at etmelerini istilzam eylemekte ve bu da haklarında mağduriyyet-i dâimeyi da'vet etmekte olduğundan ve ba'idiiyet mülabesesiyle bir işleri için çaresiz birkaç günlerini esnâ-yı rahda (:yolculukta) geçürmekde bulduklarından şu meşâkk ve müşkilâtın def'ini her-bar ba-söz ve gûzar istid'â edüp hatta pek nâ-çar kaldıkları cihetle me'murin ma'aşlarını virgülerine hamle veyahud sene be sene nâm-ı âherle cânib-i mirîye virmek üzere makam-ı ta'ahhüdde senedleriyle i'ta

⁸⁴ Bu meclis, 2 Nisan 1868 tarihinde kurulmuştur. Adli işler dışında kalan kanun ve nizamnâmelerin hazırlanması gibi devlet işleriyle uğraşmaktaydı bkz. Seyitdanlıoğlu, *age*, s.57.

⁸⁵ BOA. ŞD, 1828/11.

⁸⁶ BOA. ŞD, 1828/27, 19 Rebiülâhir 1290. 1873 yılında Akçaabad, Tonya-Vakfikebir, Yomra, Görele, Sürmene ve Maçka Trabzon merkez kazasına bağlı nahiyelerdi bkz. *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1873 Yılı, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1995, s.91.

⁸⁷ Görele nahiyesinin kaymakamlığa tahvili hususunda ilgili nahie ahâlisinin taleplerini ve ahali imzalarını içeren telgraf, bahsi geçen tahrirata eklenerek İstanbul'a gönderilmişti.

⁸⁸ BOA. ŞD, 1828/27.

eylemek istedikleri (...) zikr olunan Sürmene ve Vakfikebir ve Görele nahiyelerinin kaimmakamlık ittihâzı lüzum-ı kavî tahtında görünmekte bulunduğu ve Rum-ili kıt'asının ba'zı mahallerinde ve ez-cümle Edirne Vilâyet-i Celilesi'ne tâbi' Hose/Huse nahiyesinin hayli müddet bu yolda icra olduğu gibi nevâhî-i merkûmenin dahi müdirliğe ma'in olan mahsusat ile idare yani kaimmakamları müdir maaşı almak ve meclis-i idare ve de'âvî a'zası dahi ileride bir karşılık tedârik oluncaya kadar meccanen (:ücretsiz) ifâ-yı hizmet etmek üzere kaimmakamlık teşkil ve ittihâzı hem ahâlî-i mahalliye'nin bu ana değin eksik olmayan şikâyet-ı müsted'ıyyâtının (arzuhallerinin, istidalarının) önü alınmış ve hem de Hazine-i Celile'ye bar (:yük) olmayarak nevâhî-i mezkûre birer kaza nâmını kazanmış olacağına binaen ale'l-emsâl bunların kaimmakamlık vechile idaresi ve birle Ordu kazasına tâbi' Aybasdı nahiyesinin dahi..., 7 Şa'ban 1290, Vâlî-i Vilâyet-i Trabzon".

Bu talep doğrultusunda bahsi geçen nahiyelerin kaza statüsüne yükseltildikleri anlaşılmaktadır. Çünkü Trabzon valisinin başvurusundan birkaç ay sonrasına ait 1874 yılı Trabzon Salnâmesi'nde Vakfikebir⁸⁹, Sürmene, Görele ve Aybastı *yeni kazalar* olarak kayda girmişlerdir. Aynı salnâmede Maçka, Akçaabat ve Yomra'nın Trabzon merkez kazasına bağlı nahiye olma statüleri devam etmekteydi⁹⁰. Vakfikebir'in 1873 yılı sonlarında kaza olmasıyla, daha önce Vakfikebir ile bir ünite hâlinde nahiye olan Tonya'nın 1874 yılındaki idarî statüsü belli değildir; Tonya ne merkez kazaya ve ne de Vakfikebir'e bağlıdır⁹¹. Ancak, 1875 yılında burası *maa Tonya Vakfikebir* adı altında Vakfikebir ile birlikte kaza statüsünde kayda girmişti⁹². 1875 yılından itibaren Vakfikebir kazasına bağlı olduğu anlaşılan⁹³ ve 18 hanelik bir köyden ibaret olan Tonya köyü⁹⁴ merkezli Tonya nahiyesi, *merkez kazaya bağlı müstakil nahiye* olma konumunu 1881 yılında elde edecek⁹⁵, 3 Ağustos 1913 tarihinde ise yeniden Vakfikebir kazasına bağlanacaktır.

⁸⁹ 14 Ekim 1878 tarihli İrâde-i Seniyye ile Raif Ali Rıza Efendi, Vakfikebir kaymakamlığına atanmıştı bkz. *BOA. İ.DH, 63016*. Dolayısıyla bu yıllarda, kaymakamlıklara mahallin nüfuzlu ailelerinin atanması uygulamasından vazgeçildiği anlaşılmaktadır. Trabzon Vilâyeti'nin isteği üzerine 16 Ekim 1880 tarihli İrâde ile Vakfikebir kaymakamı Ali Rıza Efendi Sürmene'ye, Sürmene gibi büyük bir kazayı idare etmekte yetersiz kaldığı ifade edilen Sürmene kaymakamı Hüseyin Hayreddin Efendi ise Vakfikebir'e atanarak becayiş gerçekleşmişti bkz. *BOA. İ.DH, 65745*. Becayişin gerçekleşmesinde Sürmene taraflarındaki yerel unsurların kendi çıkarları için eski kaymakam Hayreddin Efendiyi yönlendirememiş olmaları ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

⁹⁰ *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi, 1874 Yılı*, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1995, s.93, 105. Bahsi geçen yerleşimler 1875 yılında yine Trabzon merkeze bağlı nahiye konumunda idiler bkz. *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi, 1875 Yılı*, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1995, s.180-185.

⁹¹ *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi, 1874 Yılı*, s.92-93.

⁹² *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi, 1875 Yılı*, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1995, s. 151.

⁹³ *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi, 1876 Yılı*, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1995, s.145.

⁹⁴ *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi, 1877 Yılı*, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1995, s.245.

⁹⁵ Veliyüddin Efendi nahiye müdürüdür. Nahiyede kâtip, tapu kâtibi, naib vekili, vukuat kâtibi ve ser-tahsil gibi görevliler bulunmaktadır bkz. *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi, 1881 Yılı*, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1999, s.127.

Trabzon valisinin yukarıda bahsi geçen tahriratında, taşra idarecilerinin diğer vilâyetlerin ne şekilde idare olunduğlarından haberdâr olmaları ve bu doğrultuda kendi vilâyetlerinin haklarını aramaya kalkışmaları, XIX. yüzyıl bürokratinin ulaşmış olduğu sosyo-kültürel seviyeyi göstermektedir. Bu yazışmalarda geçen *ahaliden* anlatılmak istenen, şüphesiz yerel ileri gelenler ve onların adamları olan servet ve itibar sahibi kimselerdir. Aksine, bölgenin olumsuz coğrafi şartları nedeniyle merkez kazaya varmaları zor olan⁹⁶, genelde dağ/yayla köylerinde yaşayan, yıllık vergisini denkleştirmeye çalışan ve dolayısıyla kıt kanaat geçinen ahali değildir kastedilen.

Kaza olan Vakfikebir'in idarî merkezinin bu yıllarda Fol ağzında mı Yoksa Şarlı merkezinde mi yer aldığı meselesi açık değildir. 1874 tarihli bir belgede, *Şarlı'da hükümet konağı, çarşı ve pazar bulunduğu, Vakfikebir'in idarî birimlerinin de buraya nakledildiği*⁹⁷ yönünde bilgiler yer almaktadır⁹⁸. Eğer bu bilgi doğru ise, kaza olan Vakfikebir'in nahiye olan Şarlı'dan idare edildiği, Vakfikebir'in bir merkezî yerleşime bu yıllarda sahip olmadığı gibi sonuçlar ortaya çıkar ki, konu bu hâliyle oldukça ilginç bir hâl alır; Şarlı ahalisinin Vakfikebir'e bağlanmak istememeleri geçerli bir temele dayanır hâle gelir. Ancak konu araştırılmaya muhtaçtır.

1873 yılı sonlarında Vakfikebir'in kaza konumuna yükseltilmesi 1874 yılına ait salnâmede yerini alırken aynı salnâmede Şarlı nahiyesinin idarî taksimattaki yeri, 1869-1875 yılları arasına tarihli salnâmelerde olduğu gibi kayıtlı değildir. Bu süreçte Şarlı ne merkez kazaya bağlıdır ve ne de müstakil bir nahiyedir⁹⁹. İlgili salnâmelerden durum anlaşılamamakla birlikte, 1874 yılına ait bir mazbata Vakfikebir'in kaza yapıldığı süreçte Şarlı'nın hangi idarî statüye sahip olduğunu açığa kavuşturmaktadır. Trabzon Vilâyeti'nden merkeze gönderilen mazbatada, *Şarlı'nın 46 köy ile 4000 haneye sahip olduğu, bir müddet Vakfikebir'e ve sonradan Görele kazasına bağlandığı*¹⁰⁰, *24 Mayıs 1874 tarihinde de Görele'den alınarak* (yeni teşkil olunan) *Vakfikebir kazasına bağlandığı, bu ayrılış-bağlanış esnasında Şarlı ahalisinden bazılarının beri taraf (Vakfikebir) ahaliyle uyşamadıkları/geçinemedikleri, Şarlı'da hükümet konağı, çarşı ve pazar bulunması nedeniyle Vakfikebir hükümetinin* (kaza idaresinin) *Şarlı'ya nakledildiği, Şarlı'nın Görele ve Vakfikebir'den nüfus açısından pek aşağı kalmaması nedeniyle Vakfikebir kazasından alınarak müdürlük ile ayrıca bir nahiye olarak idare edil-*

⁹⁶ Muammer Demirel, "Belgelerin Diliyle İngiliz Konsolos Raporlarına Göre Trabzon ve Çevresi (1899-1907)", *Trabzon Ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (Trabzon 2001)*, Trabzon 2002, s.493-506.

⁹⁷ 1874 yılında, birkaç ay devam eden geçici birleşmeden dolayı böyle bir uygulamaya gidildiği anlaşılmaktadır.

⁹⁸ BOA. ŞD, 1828/35, 1291. Ca. 30/14'ten naklen Emecen, *Ağasar Vadisi*, s.132.

⁹⁹ *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1874 Yılı, s.92-93.

¹⁰⁰ Görele'nin kaza olması 1873 yazında teklif edildiğine ve 1874 yılı salnamesinde kaza olduğu kayıtlı olduğuna göre, Şarlı'nın Görele ve sonra da Vakfikebir'e bağlanması 1874 yılında gerçekleşmiş olmalıdır.

*mesi gerektiği, Görele ve Vakfikebir kazalarının gerçekte nahiye gibi idare edildikleri*¹⁰¹, anlamına gelen ifadeler yer almaktaydı. Görüldüğü gibi Vilâyet Meclisi, bu yazı ile Şarlı'nın Trabzon merkeze bağlı bir nahiye olarak teşkilâtlanması talebinde bulunmuştu (7 Ağustos 1874)¹⁰². İlerleyen süreçte Şarlı'nın müdürlük olarak nahiye hâline getirildiği görülmekle birlikte, Trabzon merkezine bağlı olma durumunun salnâmelerdeki kayıtlarda yer alması daha sonraları gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 1876 yılına ait salnâmede, bir müdürlük olarak idare edilen Şarlı nahiyesi hakkında verilen bilgiler Vakfikebir kazasından sonra kayda girmiş olmakla birlikte, nahiyenin Vakfikebir'e veya Trabzon merkeze bağlı olduğunu gösteren bir kayıt mevcut değildir¹⁰³. Benzer şekilde, 1877 yılına ait salnâmede Şarlı hakkında verilen bilgiler ilkin Vakfikebir kazası, daha sonra da Gümüşhane sancağına ait kazaların sonunda kayda alınmıştı¹⁰⁴. Bu görüntü karşısında tereddüt hâsıl olmakla birlikte, Şarlı nahiyesinin bahsi geçen yerleşimlere bağlılığı gösteren her hangi bir ibare burada da mevcut değildir. Benzer durum 1878 yılı için de geçerlidir¹⁰⁵. Bununla birlikte 1879 yılına ait salnâmede Şarlı yerleşimi, Trabzon Vilâyeti'nin merkez kazasına mülhak nahiye olma statüsü ile kayda girmiş¹⁰⁶ ve bu durum, ileriki kısımlarda ayrıntısı verileceği gibi 1916 yılına kadar devam etmiştir. Neticede, 1874 yılı ortalarına kadar geçen süreçte Trabzon Vilâyet Meclisi Şarlı nahiyesini Vakfikebir veya Görele kazasına bağlamaya çalışmış, 1874 Mayıs'ında Vakfikebir ile birleşme gerçekleşmiş, ancak iki-üç ay süren bu birliktelik, iki ahali arasında yaşanan anlaşmazlık nedeniyle devam etmemiştir. Vilâyet Meclisi'nin Ağustos 1874'te merkeze başvurusu ile Şarlı, (muhtemel) 1874 yılının ikinci yarısında müdürü, kâtabi olan teşkilâtlı bir nahiye hâline getirilmiştir. Ancak, mesele burada bitmeyecek, Trabzon merkez ile sınırı olmayan Şarlı nahiyesinin Trabzon merkeze bağlanmasına rağmen *nahiyenin kendine sınır olan bir kazaya bağlanması gerektiği* fikri geçerliliğini korumaya devam edecektir.

Vakfikebir'in kazaya dönüştürülmesi Akçaabad nahiyesi ileri gelenlerinin kaza olma talebinde bulunmalarına yol açmış görünmektedir. Bu meydana, vilâyetin en önemli idarî organı olan Trabzon İdare Meclisi 1875

¹⁰¹ Bu ifade doğrudur, yeni kaza olan Vakfikebir'in kaza olarak teşkilâtlanması ileriki süreçte gerçekleşmiştir.

¹⁰² BOA. ŞD, 1828/35, 1291 Ca. 30/14 Temmuz 1874'den naklen Emecen, *Ağasar Vadisi*, s.133.

¹⁰³ *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1876 Yılı, s.181.

¹⁰⁴ 1877 yılında Şarlı nahiyesinin merkezi olan nefs-i Şarlı 35 haneye dayalı 70 nüfustan oluşmaktaydı. Hasan Bey Nahiyeye müdürü idi. Nahiyede naib ve idare meclisi müdürü yanı sıra maarif komisyonu ve memleket sandığından sorumlu görevliler bulunmaktaydı bkz. *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1877 Yılı, s.120-121, 353.

¹⁰⁵ *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1878 Yılı, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1999, s.139-141, 259.

¹⁰⁶ 1879 yılında Akçaabat, Yomra, Maçka ve Şarlı merkez vilayete bağlı nahiyelerdir bkz. *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1879 Yılı, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1999, s.126-127. Bununla birlikte Şarlı ahali nahiye oldukları 1874 yılında, Trabzon merkez kazasına bağlandıklarını ifade etmektedirler bkz. BOA. DH.MUİ, 28-2/14.

yılında Şûrâ-yı Devlet'e durumu bildirmesine rağmen Akçaabad nahiyesinin kazaya dönüşmesi ancak 12 yıllık bir yazışma trafiğinden sonra, 28 Kasım 1886 tarihinde mümkün olacaktır¹⁰⁷. Nahiyeden kaza konumuna geçmek amacıyla ahalinin kaleme aldığı dilekçelerde/mahzarlarda ileri sürülen gerekçeler ise birbirlerine çok benzemektedir. *Halkın işlerinin süratlice ve kolaylıkla görülebilmesi, halkın asayiş ve adalet dağıtımından pay alabilmesi, medeniyet ve bayındırlık yönünden mahrum bırakılmama*, ancak kaza olmakla mümkün görülmekteydi¹⁰⁸.

1880'lere geldiğinde Trabzon'un batısında yer alan Görele ve Vakfikebir kaza konumunda iken Akçaabat, Tonya ve Şarlı'nın *nahiye* olma durumu devam etmekteydi¹⁰⁹. 1880'lerden sonra vilâyet genelinde idarî düzenlemeler açısından yoğunlaşma yaşanacaktır. Bu durumun ortaya çıkmasında 1877/78 Osmanlı Rus Savaşı (:93 Harbi) sonucunda Kafkaslardan bölgeye göç eden muhacirler nedeniyle değişen dengelerin etkisi de bulunmaktadır. Daha 1876 yılında, *Çürüksulu Ali Paşa* ve diğer ileri gelenlerin imzalarıyla Lazistan sancağının Trabzon Vilâyeti'nden ayrılarak müstakil bir sancak hâlinde idare edilmesi talep edilmişti¹¹⁰. Bu talep, *Trabzon Vilâyeti idarecilerinin engellemelerini bertaraf ederek sancağı daha rahat idare edip mamur hale getirme* gibi dışarıdan bakıldığında oldukça saf duygular

¹⁰⁷ Akçaabat'ın 1886 gibi geç bir tarihte kaza yapılmasını eyaletin idarî ve sosyal yapılanmasının bir sonucu olarak görmek mümkündür. Trabzon'un fethinden sonra Trabzon merkez kazası yüzyıllarca Akçaabat, Maçka ve Yomra ile idarî bir ünite oluşturmuştur. Akçaabad nahiyesinin sınırları 1850'lere kadar doğudan Değirmendere'ye bakan Çukurçayır köyünden başlayarak Trabzon şehrinin güneyinde yer alan Kisarna, Kireçhane ve Soğuksu gibi köyler ile devamındaki Holomana'yı (:Beşirli) içine alarak Görele'ye kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kapsamaktaydı. Bu coğrafyada 200'ü aşkın köy, birkaç iskele ve gümrük mahalli bulunmaktaydı. Nahiyenin bu haliyle kaza üstü bir konumu olduğu ortadadır. Akçaabat'ı kaza yapıp Trabzon merkezden ayrılarak farklı bir yönetime bırakmak sıkıntıların doğmasına yol açabilirdi. Trabzon'daki Hâtuniye Vakfı'na gelir getiren bereketli topraklar çoğunlukla Akçaabad nahiyesi sınırlarında kalmaktaydı. Bu sebeple vakfın Trabzon'dan (Trabzon kadısı ve zaptiyesi ile birlikte) tek elden idaresi ve buranın Trabzon ile olan irtibatının kesilmemesi vakıf mütevellilerinin çıkarına idi. Ayrıca, Trabzon kalesinde görevli bazı askerî memurlar ile şehir içerisinde yaşayan ayân ve eşrafın arazileri de genelde Akçaabad nahiyesi sınırlarındadır. Dolayısıyla, Akçaabat'ın kaza yapılması bu köylerde toprak ağası konumunda olan ve yine bu köylerden vergi tahsili yaparak ek gelir elde eden Trabzon merkezde yaşayan eşrafı rahatsız edecek, konumlarını sarsacaktır. Akçaabad nahiyesinin kaza olması, Trabzon şehrinin çevreleyen Akçaabat'a ait 14 köyün buradan alınarak 1875 yılında Trabzon merkez kazasına bağlanması, Vakfikebir'in Akçaabat'tan alınarak kaza haline getirilmesi (1873/74) ve geriye kalan Tonya ile Şarlı'nın da yine Akçaabad nahiyesinden alınıp Trabzon merkez kazasına bağlanmasından sonra; kısacası *nahiyenin küçültülmesi akabinde* mümkün olmuştur. Akçaabad nahiyesinin Trabzon merkezde yaşayan, valilik ve mütesellimlik gibi üst düzey görevlerde bulunan sülaleler ile olan irtibatına dair bkz. Aygün, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'da Sosyal Ve İktisadi Yapı", s.79, 82-85.

¹⁰⁸ Zehra Topal, "Akçaabat'ın Nahiye Teşkilâtından Kaymakamlığa Dönüştürülmesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu* (25 -26 Mayıs 2005, Trabzon), Basılmamış Bildiri, s.3.

¹⁰⁹ *Trabzon Vilâyet Salnâmesi*, 1881 Yılı, s.125-127.

¹¹⁰ Özdiş, *agt*, s.139.

içermekle birlikte, durumun bu kadar basit olmadığı Ali Paşanın hayatı ve faaliyetlerine bakıldığında anlaşılacaktır¹¹¹.

93 Harbi sonucunda elden çıkan topraklardan bölgeye gelen göçmenlerin Ordu ve Samsun dolaylarına yerleştirilmeleri zamanla buralarda idarî/yönetimsel zafiyet temelinde güvenlik sorunu ortaya çıkarmıştı. Bu münasebetle Acara bölgesinden gelerek Ordu, Fatsa ve Ünye taraflarına yerleştirilen yaklaşık 4000 hanelik Gürcü göçmenlerin¹¹² yarattığı eşkıyalık ortamının giderilmesi için Ordu, Fatsa ve Ünye kazalarının birleştirilip yeni bir sancak olarak teşkilâtlandırılarak idare edilmesi talebi ortaya çıkmıştı (Eylül 1883). Ancak, bu talebin arkasında da Gürcü göçmenlerinin doğal lideri konumunda olan ve Perşembe'de (:Vona) yaşayan Çürüksulu Ali Paşanın yer aldığı görülmüştür. Ali Paşa, bölgeye hâkim olmak (:vilâyete vali olmak) için iktidar mücadelesine girişmişti¹¹³.

93 Harbi ile Güney Kafkasya coğrafyasının elden çıkması Trabzon'un iktisadî önemini zayıflatırken, bölge genelinde Samsun şehri ve limanı önem kazanmaya başlamıştı. Gelişen ekonomisi, yoğun şekilde göç alması, asayiş problemleri ve Trabzon Vilâyeti'ne olan malum uzaklığı buranın bir vilâyet olarak örgütlenmesini gerekli kılmaktaydı. Bu bağlamda, Sinop ve Amasya sancaklarının ilhakıyla Samsun merkezli yeni bir vilâyet teşkili gündeme gelmişti (3 Mayıs 1885)¹¹⁴. Ordu, Fatsa ve Ünye kazalarının birleştirilmesiyle oluşacak olan yeni sancak da bu vilâyete bağlanacaktı. Yeni kurulacak olan vilâyete Çürüksulu Ali Paşanın yaşadığı Vona'nın sancak merkezi yapılması için girişimlerde bulunulması, benzer girişimlerin arkasında Ali Paşanın bulunduğu şüphesini doğurmakla birlikte, Paşanın tüm gayretlerine rağmen bu yıllarda Vona, ne sancak merkezi ve ne de vilâyet merkezi olabilmişti¹¹⁵.

¹¹¹ Gürcü bir aileden gelen Çürüksulu Ali, Kırım savaşına katılmış, 1860'larda resmî görevle Ordu'ya kaymakam olarak atanmıştı. 93 Harbinde kendine bağlı gönüllü milis kuvvetleriyle Rusya'ya karşı Batum-Çürüksu bölgesinde kardeşi Osman Paşa ile birlikte başarı elde etmişti. Osmanlı sarayından ve İstanbul eşrafından destekçileri vardı. Batum-Çürüksu bölgesinin Ruslara terk edilmesiyle göçmenler ile Ordu'ya gelerek yerleşmişti. Yanına aldığı ayân ve eşraf ile Gürcü göçmenlerin hamisi konumunda olan Paşa, 1880'lerde Ordu, Fatsa ve Ünye'de eşkıyalık olaylarına karışma, tebaanın topraklarına el koyma ve Trabzon valilerini görevden alma gibi pek çok işte yer almıştı. Paşa ve ailesi üzerine görsel malzemeler ile destekli emek ürünü, dikkate değer bir çalışma için bkz. Oktay Özel, "Çürüksulu Ali Paşa ve Ailesi Üzerine Biyografik Notlar", *Kebikeç*, Sayı 16, Ankara 2003, s.95-144 ve Özdiş, *agt*, s.206.

¹¹²Oktay Özel, "Muhacirler, Yerliler ve Gayrimüslimler Osmanlı'nın Son Devrinde Orta Karadeniz'de Toplumsal Uyumun Sınırları Üzerine Bazı Gözlemler" *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 5, Bahar 2007, s.96.

¹¹³ Özel, "Muhacirler, Yerliler ve Gayrimüslimler", s.100 ve Hamdi Özdiş, "19. Yüzyıl Sonlarında Trabzon Vilâyeti'nde Muhacir ve Yol Meselesi Bağlamında İdarî Taksimat", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4/8, Ankara 2008, s.15.

¹¹⁴ Karagöz, *agm*, s.29-44.

¹¹⁵ Canik sancağı ancak 1910 yılında Trabzon Vilâyeti'nden alınarak müstakil sancak hâline getirilmişti bkz. Özdiş, "Trabzon Vilâyeti'nde Muhacir ve Yol Meselesi Bağlamında İdarî Taksimat", s.36.

1880'lerde benzer bir idarî düzenleme Of kazası için gerçekleşmişti. Of ve köylerinin Trabzon merkeze olan 16 saat uzaklığı karşısında Rize kasabasına sadece 5-6 saat uzak olması gibi bir dizi sebep gösteren Of ileri gelenleri, devletin onay vermesiyle 1881 yılında Trabzon sancağından ayrılarak Lazistan sancağına bağlanmışlardı. Buna karşın Of ahalisi kısa bir süre sonra Rize ahalisinden zulüm gördüklerini ve ahali ile *hüsn-i imtizac edemedikleri* (:iyi geçinemedikleri) iddiası ile devlete başvurarak yeniden Trabzon sancağına bağlanmışlardı (24 Kasım 1888)¹¹⁶. Bu son gelişme, belgelerde yer aldığı şekliyle *uzaklık ve yakınlık gibi coğrafi faktörlerin* her zaman geçerli sebepler olmadığına; idarî düzenlemelerin ardında taşradaki nüfuzlu kimselerin devlet politikalarını kendi beklentileri doğrultusunda yönlendirmek istemelerinin de bulunduğu iyi bir örnektir. Bu arada, Tanzimat modernleşmesi kapsamında bölgedeki idarî düzenlemelerin sancak, kaza ve nahiyelerin ötesinde köy yerleşimlerine kadar indiği hatırlatılmalıdır¹¹⁷.

Konuya dönecek olursak; 1873 yılı sonlarında Vakfikebir'in kaza hâline gelmesi buranın önem kazanmasına; çevresine göre daha da bir merkezî mahal olmasına yol açmış görünmektedir. Askere alma işlemlerinde yaşanan yenilikler kapsamında, Trabzon Redif Alayı'nın *Dördüncü Büyükliman Taburu* Vakfikebir kazasıyla merkez kazaya bağlı Şarlı ve Tonya nahiyelerini kapsayacak şekilde teşkilâtlandırılmış ve bu teşkilâtın merkezi olarak da *Fol kasabası* (:Vakfikebir'in merkezi) seçilmişti. Bu münasebetle askere alma işlemleri için bahsi geçen nahiyelerin nüfus defterlerinin Fol kasabasına nakledilmesi kararlaştırılmıştı (16 Nisan 1899)¹¹⁸. Bu gelişme aynı zamanda Trabzon Vilâyet Meclisi'nin, Trabzon merkeze bağlı Şarlı ve Tonya nahiyelerini¹¹⁹ Vakfikebir kazasına bağlamak için çalışma yapmakta oldu-

¹¹⁶ Hamdi Özdiş, "Vadide İktidar Oyunları: Of'ta Hâkimiyet Mücadelesi", *Karadeniz İnceleme-leri Dergisi*, Sayı 6, Trabzon 2009, s.59-80. Bu gelişmeye bağlı olarak Of, 1881 yılında Trabzon sancağına bağlı kazalar arasında görülmemektedir bkz. *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1881 Yılı, s.195.

¹¹⁷ Vakfikebir kazasına bağlı Savaruksa köyünün yukarısında, dağ tarafında yer alan 23 hane adı geçen köyün aşağısında yer alan Pondika ve Vaçanoz köyleri (günümüzde Çarşıbaşı ilçesi-nin Şahinli ve Kovanlı köyleri) üzerine kayıtlı idiler. Ancak, bu 23 hanenin bağlı bulunduğu köylere iki saat mesafede olmaları yanı sıra vergi tahsili ve inzibatî meselelerde sorun yaşandı-ğından Trabzon Vilâyet Meclisi'nin Şûrâ-yı Devlet'ten talepte bulunması sonucunda 23 hane bahsi geçen köylerden alınarak "Yeniköy" adında yeni bir köyün oluşturulması kabul edilmişti (8 Ağustos 1891) bkz. *BOA. İMMS*, 123/5285. Ancak bu karar, ilgili hane sayısının köy oluşturmak için yetersiz olduğu (Vilâyet Nizamnâmesi'nin beşinci maddesine göre ayrı bir karye teşki-li için en az elli hane olması gerekirdi bkz. *Düstur* I, Tertip I, 1289, s.608'den naklen Özdiş, *agt*, s.107) düşünülerek uygulamaya girmemiş olmalı ki, 6 Eylül 1891 tarihinde bahsi geçen Pondika ve Vaçanoz köylerine bağlı bu sefer 40 hanenin alınarak "Yeniköy" isminde bir köyün oluşturulması gündeme gelmişti bkz. *BOA. DH.MKT*, 1865/52.

¹¹⁸ *BOA. YA.RES*, 3505.

¹¹⁹ *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1888 Yılı, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 2002, s.417-423.

ğunu göstermektedir¹²⁰. Bu münasebetle, bu gelişmeden yaklaşık bir yıl önce (19 Mart 1888) Dâhiliye Nezâreti'nin Trabzon Vilâyeti'ne gönderdiği bir yazıda, *Şarlı ahalisinin kaza olmak için talepleri olduğu, bu olmazsa Vakfikebir'e bağlanmak istedikleri* ile ilgili bilgiler yer almaktadır¹²¹. Bu yazının öncesi ve sonrasına tarihli yazışmalarda Şarlı ahalisinin *Vakfikebir'e bağlanmak istemeleri* gibi bir talep tespit edilemediğinden Trabzon Vilâyet Meclisi'nin merkez ile olan yazışmasında yer alan bu ifadeye ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Vakfikebir ve Görele'nin 1873 yılı sonlarında, Akçaabat'ın da 1886 yılında kaza olması karşısında bu havzada sadece Şarlı (:Beşikdüzü) ve Tonya nahiye olarak kalmıştı. Bununla birlikte, Trabzon Vilâyeti'nden devlete gönderilen 24 Haziran 1890 tarihli bir yazıda Şarlı ahalisinin kaza olmak için vermiş oldukları, ancak uygun bulunmayan iki adet dilekçeden (:bu dilekçeler yukarıda bahsi geçen yazışma ile ilgili olmalıdır) bahsedilmekte¹²², müstakil kaza yapılmamaları durumunda Görele kazasına bağlı nahiye olmayı talep ettikleri görülmektedir¹²³. Yukarıdaki yazışmaların Akçaabat'ın 1886 yılında kaza olmasından sonraya tarihli olması, Şarlı nahiyesi ileri gelenlerinin Akçaabat'ın kaza olmasının da etkisinde kalarak kaza olmak için girişimde bulduklarını düşündürmektedir.

Tablo I: Trabzon Livasının Batısında Kalan Yerleşimlere Dair Bilgiler

	Mahl/Köy	Hane (1850) ¹²⁴	Hane	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus. (1909) ¹²⁵	Câmi, Mescit	Han	Kilise	Kahvehane	Medrese	Dükkan, Mağaza
Şarlı nh.	51	2126	2734	6619	21664	38	1	-	5	3	71
Tonya nh.	19	-	1508	3978	13222	19	-	-	-	3	5
Vakfikebir kz.	57	2250	2429	7699	23844	33	3	-	12	3	194
Görele kz.	52	-	3917	12552	39333	61	1	2	8	4	208
Akçaabad nh.	99	4858	6750	18347	56622	91	6	30	24	2	515

Kaynak: 1881 Yılı Trabzon Vilâyeti Salnâmesi, s.269-283.

¹²⁰ 1907 yılında Trabzon Vilâyeti, 4. Orduya ve 14. Redif Fırkasına bağlıydı. Bu fırka içerisinde bulunan 53. Trabzon Alayı'nda 4. Tabur Büyükliman'a, 2. Tabur ise Akçaabat'a aitti bkz. Yüksel, *age*, s.85.

¹²¹ BOA. DH.MKT, 1495/59'den naklen Ayhan Yüksel, "Trabzon Vilâyetinde Yer Adlarını ve İdarî Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu* (Kasım 1998), Trabzon 2000, s.207.

¹²² BOA. ŞD, 1842/20, 11 Haziran 1306'dan naklen Yüksel, "Yer Adlarını ve İdarî Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri", s.207.

¹²³ Emecen, *Ağasar Vadisi*, s.134.

¹²⁴ Bu bilgiler 1850 tarihli öşür vergisi defterinden derlenmiştir. Vakfikebir, İskefye deresi ve Fol deresi yerleşimlerini; Şarlı ise Şarlı, Oğuz ve Akhisar yerleşimlerini kapsamaktadır bkz. Aygün, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'da Sosyal Ve İktisadi Yapı", s.86.

¹²⁵ BOA. DH.MUİ, 28-2/14, Harita.

1890'lardan Sultan Abdülhamid'in tahtan indirildiği Nisan 1909 tarihine kadar Şarlı, uzun bir süre Trabzon merkeze bağlı nahiye olma statüsünü korumuştur. İktidara gelen İttihat ve Terakki Partisi merkezileşme adına daha önceki modernleşme hareketlerini devam ettirmiştir. Bu bağlamda, İstanbul'dan gelen bir mülkiye müfettişi Trabzon Vilâyeti'nde incelemelerde bulunarak bir rapor kaleme almıştı (Ekim 1909). Müfettişin, Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği rapor harita ile izah edilmiş, *Trabzon sancağını teşkil eden ve hepsi Karadeniz sahilinde yer alan kazaların doğudan batıya doğru Of, Sürmene, Trabzon, Akçaabad, Vakfikebir, Görele, Tirebolu, Giresun ve Ordu'dan ibaret olduğu* belirtilmişti. Raporunda, *vaktiyle yaylak teşkilinde meçhul bir sebepten dolayı ki, her hâlde te'sir-i nüfuz-ı eşraftan başka bir şey olmasa gerek* denilerek Şarlı ve Tonya nahiyelerinin bu kazalardan birine bağlanmaları gerekirken hiçbir açıdan münasebeti olmadığı halde iki kaza (Vakfikebir ve Akçaabad) *atlanarak Trabzon kazasına ilhak edildikleri ve dolayısıyla bu hatanın sıkıntısının hâlâ çekilmekte olduğu* da ifade edilmişti. Aynı rapor şu şekilde devam etmekteydi¹²⁶:

Şarlı nahiyesinin merkezi Vakfikebir kazası merkezine yarım ve Tonya'nın merkezi de üç sa'at ba'idde iken bunların on iki-on üç sa'at mesafede bulunan Trabzon'a merbut bulunmaları mu'amelât-ı mülkiye ve zabıta ve adliyece bâ'is müşkilât olduğu gibi ahalice de mezâhim-i külliyeyi istilzam eylemekte¹²⁷ ve çünkü bi'l-farz bu nevâhî merakizinden bir husus-ı resmî el-muhaberatıyla berren Trabzon'a gelinmek iktiza etse Vakfikebir ve Akçaabad kazaları arazisi 'arzan ve kâmil kat' edilmek ve vesait-i nakliye-i bahriyenin fikdanına mebnî¹²⁸ bahren 'azimet ve avdetde ise daha büyük külfet ve mehâlik ihtiyar olunmak icab¹²⁹ ve bu ise halkı ziyâdesiyle ızrar ve it'âb etmekde olduğundan ve zaten yirmi dört bin küsur nüfusu hâvî bulunan Vakfikebir mıntıkası min hayse'l-mecmu'î yine bu miktarda nüfus câmi' olan nevâhî-i mezbure ile beraber ancak bir kaza teşkiline kesb-i isti'dad eyleyebileceğinden hem şu nisbetsizlik (irtibatsızlık) izâle ve mesâlih-i resmiyye ile hukuk 'ibâretsehil ve muhafaza kılınmak hem de bu hâlden istifâde edegelmekte olan mütegalibenin tevâlî-i (ardı arkası kesilmeyen) mezâlimine meydan bırakmamak üzere bu iki nahiyenin beher hâl Vakfikebir kazasına tahvil irtibatları kemâl-i ehemmiyetle ma'ruzdur ol-bâbda emr ü ferman hazret-i men-lehü'l-emrindir, Trabzon, 20 Ramazan sene 1327 ve 22 Eylül sene 1325 (:5 Ekim 1909)

Mülkiye Müfettişi

Ali Seyyidî

¹²⁶ BOA. DH.MUİ, 28-2/14, aded 9.

¹²⁷ :Ahalinin de ziyadesiyle zahmet çekmesine neden olmakta.

¹²⁸ :Bulunmamasından dolayı.

¹²⁹ :Daha büyük külfet ve tehlikeye katlanmak icap etmektedir.

Müfettişin, idarî taksimat alanında gerçekleşen hataları nüfuzlu kimse-lerin tesirine bağlaması, çalışmamızda kullanılan ve konusu idarî taksimat olan resmî belgelerin çok azında yer alan bir gerçeği; yerel ileri gelenlerin ilgili ilgisiz pek çok meseleyi öne sürerek, gerçekte ise öncelikle kendi çıkar-larını düşünerek idarî düzenlemelere müdahalede buldukları gerçeğini ortaya koymaktadır.

Aynı süreçte, Trabzon Vilâyet Meclisi de konu ile ilgili olarak İstanbul'a bir yazı göndermişti. Trabzon Vilâyeti Jandarma Alayı'nda yapılan değişik-liklerle bağlantılı olarak her kaza bir bölük dairesi ve dört bölükten oluşan her liva bir tabur dairesi esas alınarak jandarma teşkilâtında düzenlemeye gidiliyorken, buna bağlı olarak mülkî taksimat alanında da değişikliğe gidi-liyordu. Bu münasebetle, merkez vilâyetten idare olunmakta olan Şarlı ve Tonya nahiyelerinin Vakfıkebir kazasına yakın olmaları sebebiyle ahalinin *muamelat-ı adliye ve hususat-ı sâire* için vilâyete gelip-gitmelerinde sıkıntı yaşamamaları ve ilgili nahiyelerin jandarma takımlarının daha kolay idare edilebilmesi için Şarlı ve Tonya nahiyelerinin merkez vilâyetten alınarak Vakfıkebir kazasına bağlanması Dâhiliye Nezâreti'nden talep edilmişti (9 Ekim 1909)¹³⁰. Görüldüğü gibi Vilâyet Meclisi, coğrafi faktörler ve asayiş ekseninde meseleyi çözme amacındadır.

Trabzon Vilâyet Meclisi'nin mazbatası ve bahsi geçen müfettişin tahri-ratı Şûrâ-yı Devlet'te görüşülmüştü. Harbiye Nezâreti'nin görüşü de alın-mıştı. Nezâret, durumun *Meclis-i Umûmî-i Vilâyet'te* (Trabzon'da)¹³¹ yeniden ele alınarak burada varılan karara göre bahsi geçen Şarlı ve Tonya nahiyele-ri hakkında nihaî kararın verilmesi gerektiğini *Bâb-ı Âli Dâhiliye Nezâreti'ne* bildirmişti. Dâhiliye Nezâreti müsteşarı da bütün bu yazışmaları Şûrâ-yı Devlet'e sunmuştu (18 Kasım 1909). Şûrâ-yı Devlet Reisi ise, durumu Sada-ret'e bildirmiş ve padişahın onayını talep etmişti (4 Aralık 1909)¹³². Şarlı ve Tonya nahiyelerinin Vakfıkebir'e bağlandıklarını gösteren ilgili İrade-i Seniyye'den (padişah onayından) haberdâr değil isek de, ileride bahsi geç-ecek olan *Tasvir-i Efkâr Gazetes'i* ndeki habere bakılırsa ilgili nahiyelerin Vak-fıkebir kazasına bağlanması kararı onaylanmıştı. Ancak, 15 Ocak 1910 ta-rihli Trabzon Vilâyet Meclisi'nin Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği mazbata-da, ilgili nahiyelerin Vakfıkebir'e bağlanması hususunun Meclis-i Umûmî-i Vilâyet'in toplantısında görüşüleceğinin bildirilmesi (bu Harbiye

¹³⁰ BOA. DH.MUİ, 28-2/14, 808. Trabzon Vilâyet Meclisi'nden İçişleri Bakanlığı'na yapılan bu arz ile aynı zamanda Of kazası Jandarma Alayı'nın da Lazistan sancağına bağlanması, ancak halkın itirazına sebep olacağından aynı kazanın mülkî işlerinin Trabzon merkez vilâyete bağlı kalması istenmişti.

¹³¹ Vilâyet Umûm Meclisleri; bu meclisler 1864 ve 1871 Nizamnâmeleri ile tesis edilmişlerdi. Yılda bir kez toplanan, yerel temsilcilerden oluşan, vilâyetin sorunları ile ilgili olarak Vilâyet İdare Meclisi'ne teklif ve tavsiyelerde bulunan, yürütme yetkisi olmayan, danışma görevi gören meclislerdi bkz. Ortaylı, *age*, s.71, 89 ve Seyitdanlıoğlu, *age*, s.56.

¹³² BOA. DH.MUİ, 28-2/14, 21 Zilkade 1327.

Nezâreti'nin teklifi idi) meselenin sonuçlanmadığını; gazetede ki ibarenin ise muhtemelen Şûrâ-yı Devlet'in kararı olduğunu göstermektedir¹³³.

Gelişmeler Şarlı eşrafını olumsuz yönde etkilemiş olmalı ki, eşrafın (bir kez daha) devreye girdiği görülmektedir. Bu bağlamda, Şarlı nahiyesi ileri gelenlerinden *Barutçuoğlu Yusuf Cemal* ile *Hacı Bekir Efendioğlu Hacı Osman*, ahali adına Görele telgrafhanesinden İstanbul'a telgraf çekmişlerdi (29 Aralık 1909). Bu telgrafın tarihinin yukarıda bahsi geçen Şûrâ-yı Devlet kararının hemen akabinde olması önemlidir. Telgrafta, *Şarlı nahiyesinin 25000 nüfus ve 53 köyden oluştuğu¹³⁴, Vakfikebir kazası ile bir hükümet dairesi oldukları zamanlarda birbirleriyle geçinemedikleri, Vakfikebir ahalisinin zulm ve te'addilerine tahammül edemediklerinden 35 sene önce vilâyet'e müracaat ederek, bir kaymakamlık (:kaza) idaresine lâıyk iken müdürlük (:nahiye) hâline razı olup Vakfikebir kazasından ayrılarak Trabzon Vilâyeti'ne bağlandıkları, bu duruma binlerce teşekkür etmekte iken Tasvir-i Efkâr'ın neşretmekte olduğu 161 numaralı gazetede¹³⁵ nahiyelerinin merkez vilâyetten alınarak Vakfikebir kazasına bağlandığı ibaresinin görüldüğü anda umum ahalinin deryaya gark olduğu ifade edilmekteydi. Telgraf, Vakfikebir kazası ahalilerinin kendi ahalilerine bağladıkları garazın (garazu'l-'arm) sinmekte olduğu, ancak Vakfikebir kazasına bağlanmaları durumunda Şarlı ahalilerinin tekrar sıkıntı yaşayacakları, 35 senedir devam eden rahatlarının bozulmaması için eskiden olduğu gibi merkez vilâyete olan bağlılıklarının devam etmesi ricası ile son bulmaktaydı¹³⁶. Bu telgrafta yer alan, 35 sene mukaddem bir müdirlik hâline razı olup kazâ-yı mezkûrdan tefrik ve Vilâyet-i Celile'ye rabt olunarak ifadesi, Şarlı nahiyesinin bu telgraftan 35 sene evvel, yani 1874 yılında Vakfikebir'den ayrılarak Trabzon merkeze bağlandığına işaret eder ki, bu ifade doğrudur ve ilgili bilgiler önceki kısımlarda belirtilmişti.*

Bu telgraftan bir sonuç alamadıklarını düşünen Şarlı eşrafı kısa bir müddet sonra Dâhiliye Nezâreti'ne bir telgraf daha çekerek bir önceki telgrafın akıbetini sormuşlar ve gereğini rica etmişlerdi (22 Ocak 1910). Telgrafların Trabzon merkezinden değil de Görele kazasından çekilmesinin yanı sıra Şarlı ahalisinin Vakfikebir'e bağlanmak yerine Görele kazasını tercih etmesi Şarlı ve art alanının sosyo-kültürel yapısıyla ilgilidir. Zira Şarlı, art

¹³³ BOA. DH.MUİ, 28-2/14, Trabzon Vilâyeti Tahrirât Kalemî, aded 1076, 3 Muharrem sene 1328.

¹³⁴ Bahsi geçen mülkiye müfettişinin İstanbul'a gönderdiği bilgilere göre Trabzon kazası (Yomra ve Maçka ile) 153869, Sürmene kazası (Araklı ile) 57890, Of kazası 70651, Akçaabad kazası 56622, Vakfikebir kazası 23844, Görele kazası 39333, Tirebolu kazası 54877, Giresun kazası 34261, Ordu kazası 46325, Şarlı nahiyesi 21664 ve Tonya nahiyesi 13222 nüfusa sahipti. Trabzon sancağının genel nüfusu 697323, Trabzon Vilâyeti'nin genel nüfusu ise 1,389998 idi bkz. BOA. DH.MUİ, 28-2/14, Harita.

¹³⁵ Telgrafta bahsi geçen ilgili gazetenin aslına bakılması, konunun anlaşılmasını kolaylaştırabilir.

¹³⁶ BOA. DH.MUİ, 28-2/14.

alanı olan yerleşimlerdeki Türkmen/Çepni kökenli nüfusun artışına bağlı olarak XVII. yüzyıl başlarında tarih sahnesine çıkan ve zamanla aynı kültürel değerlere sahip nüfusun merkezi hâline dönüşen bir yerleşimdi. Bu nedenle, Şarlı ahalisinin dilekçelerini kendileriyle ortak kültürel değerlere sahip olan Görele yerleşiminden merkeze iletmeleri anlaşılabilir¹³⁷. Ayrıca Şarlı ahali, Trabzon Vilâyeti bürokrasisinin Vakfikebirlilerin etkisi altında kaldığını birçok kez ifade etmişlerdir. Bu durum, ahaliyi Görele postanesine yöneltmiş olan başka bir etken olmalıdır.

Vakfikebir kazasına bağlanıldığının gazeteden öğrenilmesi üzerine bu sefer Şarlı nahiyesine bağlı köylerin temsilcilerinden oluşan 67 kişinin imzasını taşıyan bir dilekçe Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilmişti. İlgili dilekçede, bu yıllarda Şarlı nahiyesine bağlı olan Akhisar (:Ağasar: Şalpazarı) nahiyesi köylerinin temsilcileri de yer almaktadır. Nahiyedeki imam ve muhtarlara ait olan bu dilekçede Şarlı nahiyesinin coğrafi yapısı ve diğer yönlerine methiyeler dizildikten sonra, Vakfikebir kazasından daha önce hangi sebepler nedeniyle ayrılarak nahiyeye olarak kalmayı tercih ettikleri anlatılmıştır. Şarlı ileri gelenleri arzuhâlde, *Vilâyette bulunan ve aslen Vakfikebirli olan bazı memurların iltimaslarıyla İstanbul'dan gelen bir müfettişe nahiyelerinin Vakfikebir'e bağlanmasını içeren bir rapor tanzim ettirdiklerinden dolayı Vakfikebir'e bağlandıklarını, Trabzon'a olan bağlılıklarından dolayı şikâyetleri olmayıp memnun olduklarını, Vakfikebir ahalisinin nahiyelerine besledikleri garazın devam etmesi hasebiyle eğer Vakfikebir'e bağlanırsalar şiddetle*

¹³⁷ Görüşlerine başvurduğumuz Vakfikebirli Araştırmacı Yazar Sayın İsmail Hacıfettahoğlu'nun verdiği bilgiler yöre insanının konu ile ilgili hatıralarını özetler: "Geçmişte bir kısım Şarlılıların Vakfikebir yerine Görele'ye bağlanma arzuları olduğu bilinmektedir. Beşikdüzü ile Vakfikebir arasında sosyal ve kültürel yönden farklılıklar olduğu bir gerçektir. Bu farklılık dolayısıyla kendilerini Görele yöresine daha yakın hissetmeleri de normal sayılabilir. Vakfikebir'den ayrılma istek ve arzularına gelince, bu istek halkın tamamından değil, onlara kanaat önderliği yapan ileri gelenlerinin arzusudur. Beşikdüzü'nde bu ayrılık ve husumet faaliyetlerine önyak olanlara baktığımızda, bunların çoğunluğunun Vakfikebir ile akrabalık ve hısımlıkları olduğunu görürüz. Kaza merkezi olan Vakfikebir'de; Beşikdüzülüler hariç, Şalpazarlılar, Tonyalılar ve İskefiyelilerin resmî işlemlerini yaptırırken sıkıntı çektikleri, özellikle yerli bürokratların bunlara zorluk çıkarttıkları söylenir. Bu sıkıntılar onların Vakfikebir'den ayrılma isteklerinin ana gerekçelerini teşkil ettiğini sanıyorum. Günümüzde bu her biri ayrı ilçe olduğu için söz konusu husumetin devam ettiğini söyleyemeyiz. Tonyalıların çoğu Vakfikebir'de arazi ve ev alarak burada oturur. Ankara'da faaliyet gösteren Büyükliman (:Vakfikebir) Derneği'nin başkanlığını Beşikdüzülü yürütür, Vakfikebirli alışverişinin çoğunu Beşikdüzü'nden yapar (28.10.2009)". Bilindiği gibi, Şarlı ve ona komşu olan Görele ahali çoğunlukla 1300'lerde bölgeye yerleşmeye başlayan Çepni Türkmenlerinden oluşmaktadır (bkz. Faruk Sümer, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992, s.48). Vakfikebir ve çevre yerleşimlerde yaşayan ahali ise Türk-İslâm öncesi ile Türk-İslâm sonrası ahalinin karışmasından oluşmakta olup sosyal yapıda çeşitlilik söz konusudur. Sâir sebeplere bağlı olarak bu havza sahilinde yer alan yerleşimler deniz/sahil kültürü ekseninde gelişme gösterirlerken sahilin arka kısımlarında yer alan yerleşimler ise genelde Çepni kültürü ekseninde bir gelişme göstermiştir. Dolayısıyla her iki yerleşim arasında kısmî bir farklılık söz konusudur. Günümüzde dinî veya etnik karşılığı olmayan bu farklılık *folklorik zenginlik* ötesinde bir anlama sahip değildir.

mağdur olacaklarını, bu sebeplerle eskisi gibi Trabzon'a bağlı kalmayı istediklerini belirtmişlerdi (13 Ocak 1910)¹³⁸. Buraya kadar ele alınan bilgi ve belgeler açıkça göstermektedir ki, taşrada ayân ve eşraf etkin konumunu eskisi gibi devam ettirmektedir. Dikkat edilirse bahsi geçen müfettiş, Şarlı nahiyesinin zamanında (1874) Vakfikebir'e bağlanmak yerine iki kaza atlanarak Trabzon merkezine bağlanmasında yerel eşrafın (Şarlı eşrafının) tesirinin olduğunu düşünmektedir. Şarlı ahalisinin yukarıda bahsi geçen telgraf ve dilekçelerinde ise, müfettişin vilâyet merkezindeki Vakfikebirli bürokratlar tarafından yönlendirilmesi nedeniyle Şarlı'nın Vakfikebir'e bağlanma kararının verildiği belirtilmektedir. Görüldüğü gibi taşradaki mahallî güç odakları idarî düzenlemelerde aktif rol oynamaktadırlar¹³⁹.

Şarlı nahiyesi ileri gelenleri, eskiden kalma bir yayla meselesinden dolayı iki ahali arasında anlaşmazlık olduğunu ve bu nedenle birbirlerine dostça davranmadıklarını veya çalışmamızda ele alınan belgelerde belirttikleri gibi, *Vakfikebir kazasından iktisadî ve sosyal açıdan üstün olduklarını* ileri sürerek Vakfikebir kazasına bağlanmayı kabullenmemekteydiler. Bu bağlamda geçmişe ait bazı bilgileri hatırlama zarureti bulunmaktadır.

Vakfikebir ve Şarlı, Büyükliman denilen havzada bu havzanın nimetlerinden (sosyal ve iktisadî yapısından) yararlanarak ortaya çıkmış iki yerleşimdir. Ancak tarihî gelişmeler, Vakfikebir yerleşimini Şarlı yerleşimine göre daha önce tarih sahnesine çıkarmıştır. Vakfikebir yerleşiminde, bölgenin Osmanlı idaresine girmeden öncesine ait antik yerleşimler bulunması Vakfikebir'i Şarlı'ya göre öne çıkarmış görünmektedir. Şöyle ki; Cenevizlilerin bölgedeki faaliyetlerinden kalma olduğu bilinen (ve XIX. yüzyılda Vakfikebir kazası sınırlarında kalan) Kilita (kalesi) ve Marna liman yerleşimi gibi meskûn mahaller Vakfikebir sınırları içerisinde, sahilde yer almaktadırlar. Trabzon sancağına dair bilgi veren ilk tahrir olan 1486 tarihli defterde Akçaabad nahiyesine bağlı Yoros (yaklaşık 490 kişi), İskefye (358 kişi), Marna (210 kişi, günümüzde Vakfikebir'in merkez mahallelerindedir) ve Yobol'un (158 kişi) ismi geçerken¹⁴⁰ Şarlı adında bir yerleşime rastlanılmamaktadır¹⁴¹. Keraşon ve Makranyamuz köyleri de 1583 yılında İskefye köyü ile birlikte kayda girmişlerdir¹⁴². Bahse konu olan yerleşimler içerisinde, XV-XVI. yüzyıllarda bu havzanın doğusunda yer alan Yoros ile İskefye yerleşimlerinin; özellikle İskefye'nin daha merkezî mahaller oldukları anla-

¹³⁸ BOA. DH.MUİ, 28-2/14. Bahsi geçen köylerin hemen yarısı günümüzde Şalpazarı ilçesine bağlı olan köylerden olduklarından bu tarihte Şalpazarı ve köylerinin Şarlı nahiyesine bağlı oldukları anlaşılır. Köylerden bazıları: Kasımağzı, Torukkiriş, Alagavur, Gökçeköy, Turaluşağı, Timara, Kabasakal, Çarlaklı, Gavurkıran, Çamkiriş, Gölkiriş, Güdin.

¹³⁹ Ağa ve Beylerin yerel idare ve köylüler üzerindeki etkileri hakkında yabancıların gözlemleri için bkz. Özdiş, "Muhacir ve Yol Meselesi Bağlamında İdarî Taksimat", s.19.

¹⁴⁰ Yobol hariç, bahsi geçenler XIX. yüzyılda Vakfikebir kazasının sınırlarında kalacaklardır.

¹⁴¹ BOA. MAD, 828, Yoros için s.99, 111-112, 604; İskefye için s.468-476; Marna için s.125; Yobol için s.611.

¹⁴² BOA, A.DFE, 85, s.29-32.

şılmaktadır. Bu bağlamda, 1574 tarihinde Yoros köyünde iki mahzenin bulunması önemli bir ayrıntıdır¹⁴³. XVI. yüzyıl sonlarında (1578-1590) Safeviler ile yapılan savaşlar lojistik faaliyetleri gerektirmiş olduğundan bölgedeki yerleşimlerin; iskele ve limanların önemi artmış görünmektedir¹⁴⁴. Bu vesile ile devlet kayıtlarına giren limanlar arasında Görele, Büyükliman, Akçakale ve Polatine'nin (Akçaabat'ın merkezi) ismi geçmektedir¹⁴⁵. 1634 tarihli başka bir defterde ise Şarlı yerleşimine yine rastlanılmamaktadır¹⁴⁶.

Sahilde yer alan Şarlı yerleşiminin tarih sahnesine çıkışı art alanındaki köy, mezra ve yaylalarda yaşayan¹⁴⁷ Türkmen/Çepni gruplarıyla ilişkili görünmektedir. 1486 tarihli tahrir defterinde (henüz ortaya çıkmamış olan) Şarlı yerleşiminin art alanında, daha arkadaki Harşit vadisi merkezli Kürtün zeametine (nahiyesine) bağlı *Oğuz* köyü (tahminen 230 kişi) ve sahildeki antik kale yerleşmesi olan *Yobol* (tahminen 150 Hristiyan) haricinde başka bir yerleşim bulunmamaktadır. XVI. yüzyılın tümünde sahildeki *Yobol*, Akçaabad nahiyesi içerisinde yer alırken; Şarlı'nın art alanı Kürtün idarî birimine bağlı kalmaya devam etmiştir¹⁴⁸. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Türkmenlerle meskûn bu yaylaklar ve mezzalar giderek köy olarak kayıtlarda yer almaya başlayacak, *Yobol* yerleşiminde de nüfus artışı yaşanacak ve böylece Şarlı'nın ortaya çıkması için gerekli olan nüfus faktörü kendini gösterecektir¹⁴⁹. Türkmen nüfusunun bölgenin diğer unsurlarıyla iletişim kurabildiği bir alan; bir pazar-iskele mahalli olarak ortaya çıktığı anlaşılan Şarlı yerleşimine ilk kez 1682 tarihli Avarız defterinde rast gelinir. Bu yıllarda kurulduğu anlaşılan köyde yalnızca dört Müslüman erkek kayda girmiştir¹⁵⁰. Oysa aynı dönemde, (XIX. yüzyılda Vakfikebir kazası sınırlarında yer alacak olan) Marna ve Ruka yerleşimlerinde, buradaki yoğun nüfus keşafetinin sonucu olarak faal alış-veriş mahalleri bulunmaktadır. Benzer şekilde, 1715 yılında bu havzada Yoros ve Fol deresi adında iki pazarın ismi (ki, bunlar XIX. yüzyılda Vakfikebir kazası sınırlarında kalacaklardır) arşiv belgelerine girerken¹⁵¹, Şarlı yerleşiminde bir pazarın varlığı henüz kayıtlara girmemiştir.

¹⁴³ BOA. A.DFE, 595, s 1-2.

¹⁴⁴ Savaşların bölge ile olan bağlantısını ele alan son bir çalışma için bkz. Ömer İşbilir, "Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu", OTAM, Sayı 21, Bahar 2007, Ankara 2009, s.19-39.

¹⁴⁵ Emecen, *Bulancak-Piraziz*, s.20.

¹⁴⁶ BOA. A. DFE, 85, Yoros için s.27-29; İskefye için s.29-32; Marna için s.33 ve *Yobol* için s.37-38.

¹⁴⁷ Ve Alevî temayülleri olan.

¹⁴⁸ Emecen, *Ağasar Vadisi*, s.61, 71.

¹⁴⁹ Emecen, *Ağasar Vadisi*, s.62.

¹⁵⁰ Emecen, *Ağasar Vadisi*, s.114.

¹⁵¹ Aygün, "Vakfikebir Ve Çevresinde Sosyal Ve İktisadi Yapılanma", s.86.

Osmanlı devleti genelinde 1700–1830 yılları arasındaki süreçte nüfus ile ilgili yazımlar/sayımlar yapılmadığından, ilgili dönemde Büyükliman havzasında ne gibi gelişmeler yaşandığı hakkında sağlıklı bilgi vermek zordur. Ancak, bu süreçte bölge genelinde demografik ve ekonomik açıdan büyüme yaşandığı söylenebilir. XVIII. yüzyılda ülkenin dört bir tarafında yaşanan iktisadî kalkınmanın yanı sıra İran ve Rusya ile yapılan savaşlara dayalı *savaş ekonomisi* bölgedeki iskele mahallerinin önemini artırmıştı¹⁵². Bu bağlamda XVIII. yüzyıl sonlarına doğru (1797) Büyükliman’da bir gümrük mahallinin işler vaziyette olduğu görülmektedir¹⁵³. 1820 yılına ait bir vergi kaydında Şarlı, Yobol’u da içine alan kendisiyle birlikte yedi farklı yerleşimin merkezi konumunda bulunmakta, *nahiye* olma yolunda merkezi bir konum almış görünmektedir¹⁵⁴. Benzer şekilde XIX. yüzyılın başlarında (1817–19), Büyükliman havzasında Folağzı pazarı ve İskefye pazarının varlığı yanında *Çamlık* adında bir pazarın var olduğu görülmektedir¹⁵⁵. Yanı başındaki derenin ismini taşımasından hareketle Şarlı merkezi ile Marna arasında kaldığı anlaşılan Çamlık pazarının XVIII. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığı tahmin olunmaktadır. 1830’larda bölgeyi gezen *Fallmerayer*, *Uzunoğlu Ailesinin* hâkimiyetindeki köyler üzerinden Aksa deresinin (Akhisar: Ağasar) ahşap köprüsüne ve oradan da kısa bir mesafe daha aşağı inerek Büyükliman rıhtımına varırken *Büyükliman’da sadece bir ev ile birkaç dükkân vardı* diyerek Şarlı’yı; *Çevredeki mal sahiplerinin bizzat ikamet ettikleri belde, doğuya doğru yarım saatlik mesafede bulunuyor ve (...) Fol adını taşıyor*, diyerek de ileride Vakfikebir kazasının merkezi olacak olan Fol’u anlatıyordu¹⁵⁶. Ancak Şarlı’dan Fol’a, devamındaki Kılıta ve İskefye’ye uğramayan seyyah; kayak ile doğrudan Yoroz’a geçtiğinden, Fol ve çevresi hakkında bilgi vermediğinden iki yerleşimin bu yıllardaki sosyal ve iktisadî yapısı hakkında daha fazla bilgi edinmek mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla, günümüzde Beşikdüzü sınırları içerisinde yer alan Çamlık adındaki alış

¹⁵² XVIII. yüzyıl, bölgenin Osmanlı idaresine girmesinden (1461) sonra bölgede iktisadî ilişkilerin en faal olduğu ilk dönemdir. Aynı dönemde top yapımı ve benzeri askerî faaliyetler için Gümüşhane ve Espiye bakırlarına ihtiyaç duyulması bölge madenlerinin İstanbul’a aktarılmasını gerekli kılmıştır. Askerlerin, askerler için gerekli olan hububat ve askerî malzemenin Karadeniz’in dört bir tarafındaki iskelelere veya Erzurum-Kars-Van taraflarına aktarılmasında bölge sâkinlerinin rol alması bölge ekonomisine katkı yapmıştır bkz. Aygün, *age*, s. 169–418.

¹⁵³ Aygün, *age*, s.383. “Büyükliman” denilen limanın geniş alanda Yoroz ve Yobol burunları arası; daha dar alanda ise Vakfikebir’in batıdaki son noktası olan Marna ile Şarlı merkezi arasında kaldığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla liman XIX. yüzyılda, hem Vakfikebir ve hem de Şarlı sınırları içerisinde kalıyor olmalıydı. Bu konu ayrı bir araştırmayı gerektirmektedir.

¹⁵⁴ Buralar Şarlı Ayânı Uzuzâde Mehmed’in bölgesiydi bkz. Emecen, *Ağasar Vadisi*, s.125.

¹⁵⁵ “Burada (Büyükliman’da) bir ırmak, köyler ve (...) Kılıda kalesi adlı eski bir kale vardır. Alışveriş için satıcıların gittikleri Çamlık, Folağzı pazarı ve bir çay ile dükkânlar bulunan İskefye pazarı buraya yakındır” bkz. P. Minas Bijişkyan, *Pontos Tarihi*, Çev. H. D. Andreasyan, İstanbul 1998, s.81.

¹⁵⁶ Jakob Philip Fallmerayer, *Doğu’dan Fragmanlar*, Çev. H. Salihoğlu, Ankara 2002, s.169.

veriş yerinin büyükçe bir yerleşim hâline dönüşerek Şarlı'ya önem kazandırıp kazandırmadığını anlamak güçtür¹⁵⁷. Bununla birlikte, 1837 yılında Akçaabat kazasına bağlı Şarlı'da bir iskele ve bir de câmi bulunmakta olduğundan¹⁵⁸, Büyükliman'ın parçası olan bu iskele yerleşiminin bir merkeze (veya kasabaya) dönüşme sürecinin çoktan başlamış olduğu söylenebilir. Şarlı, 1848 ve sonrasında kendine bağlı on beşe yakın köy ve merkezinde yaşayan 71 hane reisi ile Akçaabat kazasına bağlı bir merkez olarak ilk kez *nahiye* statüsü ile kayıtlarda yer alacaktır¹⁵⁹. Dolayısıyla, Şarlı'nın nahiye konumuna yükseltilmesi Tanzimat modernleşmesinin 1840'larda bölgede uygulanmasıyla irtibatlı görülmektedir. 1860'larda ise Akhisar ve Oğuz nahiyeleri¹⁶⁰ de Şarlı nahiyesine bağlanarak Osmanlı devleti yıkılana kadar değişmeden kalacak olan, coğrafi-kültürel birliktelik esasına dayalı idarî oluşum tamamlanmış olacaktır. Böylece, nüfus ve iktisadî açıdan büyümeye bağlı olarak 1860'lara doğru havzanın doğu ve güneydoğusunda kalan yerleşimler (İskefye, Yoroç ve Tonya) Vakfikebir; batı ve güneybatısında kalan yerleşimler (Akhisar, Oğuz, Yobol) ise Şarlı şemsiyesi altında toplanmışlardır. Dolayısıyla, bu havzada Vakfikebir ve Şarlı adındaki iki idarî merkezin ortaya çıkması süreci 1850–1860 yılları arasında tamamlanmış olacaktır¹⁶¹. Ancak bu sefer de (1860'lardan sonra) Büyükliman havzasının tek bir kaza ünitesi olarak idare edilmesi fikri ortaya çıkacaktır¹⁶². Ancak bu fikrin uygulamaya girmesi kolay olmayacak, yarım asır kadar beklemek gerekecektir¹⁶³.

Neticede Marna, Fol, Ruka ve Yoroç gibi eski yerleşimler nüfusları ve sahip oldukları iskele ve pazar mahalleri ile Fol deresinin ağzında, Fol adındaki bir kasabanın ortaya çıkışını ve XIX. yüzyılda da buranın Vakfikebir

¹⁵⁷ Bahsi geçen İskefye, Fol ve Çamlık adı verilen pazar yerleri bölgedeki diğer pazar mahalleri gibi her bir derenin Karadeniz'e dökülen ağzında zamanla ortaya çıkan alış-veriş mahalleri idiler. Doğu Karadeniz'de kıyı yerleşmelerinin genel özellikleri üzerine bir değerlendirme için bkz. Emecen, *Bulancağ-Piraziz*, s.16–25.

¹⁵⁸ Emecen, *Ağasar Vadisi*, s.128.

¹⁵⁹ 1835 nüfus sayımında da burada 71 hane reisi bulunmaktadır bkz. Emecen, *Ağasar Vadisi*, s.128.

¹⁶⁰ Şarlı ve Görele'nin önem kazanıp gelişmesi karşısında eski konumunu kaybeden Yobol, bu süreçte Oğuz nahiyesine bağlı bir köydür bkz. Topal, *Öşür Defteri/1850*, s.319.

¹⁶¹ Bu süreç aynı zamanda İskefye, Yoroç, Yobol, Oğuz gibi kadim yerleşimlerin kendileri kadar tarihî geçmişleri olmayan Şarlı ve Vakfikebir'in gölgesinde kalmaya başlayacakları bir sürecin de başlangıcıdır.

¹⁶² Tüm bu idarî yapılanmaların arkasında 1861'de başlayan ve ülke genelinde uygulamaya giren bir dizi Vilâyet Nizamnâmelerine dayanan anlayışın olduğu unutulmamalıdır. Öncelikli amaç, büyük idarî birimleri parçalayarak daha küçük birimler oluşturup vergi ve asayiş işlerinin kolay halledilmesi düşüncesidir. Aksi takdirde Vilâyet idaresinin kafasına göre, belirli bir programa bağlı kalmadan idarî tasarrufta bulunması gibi bir yanlış anlayış ortaya çıkar.

¹⁶³ 1878 yılına gelindiğinde, Şarlı nahiyesinin merkezi olarak Şarlı karyesi adı altında bir köyden bahsedilirken Vakfikebir kazasının merkezi olarak da Fol kasabası adında bir *kasabadan* bahsedilmesi (Bkz. *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1878 Yılı, s.139, 141), bu yıllarda Vakfikebir'in Şarlı'ya göre daha önemli bir merkez hâline geldiğini gösteriyor olmalıdır.

adındaki kazanın merkezi olmasını sağlamışlardır. Bu büyümenin sonucu olarak XVII. yüzyıl sonlarında Vakfikebir ve Şarlı yerleşimleri Yoros nahiyesine bağlı iken, 1851'e gelindiğinde bu sefer Yoros ve çevre köyler bütünüyle Vakfikebir kazasına bağlı hâle geleceklerdir. İskefye nahiyesinin Vakfikebir'e bağlanmasıyla, Vakfikebir'in sosyal ve iktisadî yönü çevresine göre öne çıkmaya; ağır basmaya başlayacaktır. Buna karşın Şarlı yerleşimi, bölgeye yerleşen Türkmen nüfusunun yaşadıkları yayla ve mezraların XVI. yüzyılın II. yarısında köy niteliği kazanmalarına bağlı olarak tarih sahnesinde yer alacak, Vakfikebir'e göre daha sonraki süreçte önem kazanmaya başlayacaktır.

Bununla birlikte, Vakfikebir'e bağlanmamak istenmesinin ardında Şarlı ahalisini haklı çıkaracak bazı gerçekler de bulunmaktadır. 1850 yılında bahsi geçen Vakfikebir havzasından toplanan öşür vergileri ve bu vergiye esas olan hane sayılarına bakıldığında, bu havzada yer alan toplam 4376 hanenin Vakfikebir (:Fol ve İskefye deresi yerleşimlerinden oluşmakta) ve Şarlı (:Şarlı, Oğuz ve Akhisar deresi yerleşimlerinden oluşmakta) arasında neredeyse yarı yarıya bölüştüğü görülmektedir. Yani nüfus oranları birbirine çok yakındır. Benzer şekilde köy sayıları da eşit gibidir¹⁶⁴. Ancak, bahsi geçen yerleşimlerden toplanan öşür vergisi miktarları iki yerleşimin gerçek yüzünü ortaya koymaktadır. Vakfikebir ve bağlı yerleşimlerden toplanan öşür vergisi, Şarlı ve bağlı yerleşimlerden toplanan öşür vergisine oranla neredeyse iki kat kadardır¹⁶⁵. Bu sonuç, çeşitli türdeki bilgi ve belge kaynakları ile anlatmak istediğimiz gerçeğin bir kez daha arşiv tutanaklarına yansımından ibarettir aslında. Vakfikebir ve ona bağlı yerleşimlerde tarıma müsait alanlar, iskele-pazar mahalleri gibi gelir getirmeye müsait imkânlar yer alırken; Şarlı yerleşimlerinde ise bu imkânlar çeşitlilik arz etmemekte, sınırlı kalmaktadırlar¹⁶⁶. Dolayısıyla bu durum Vakfikebir'i Şarlı'ya oranla bir adım öne çıkarmakta, daha önemli bir mahal hâline getirmektedir.

Şüphesiz, yerel eşrafın bu gerçekleri göz önünde bulundurarak kaza olma veya nahiyeye olarak kalma talebinde bulduklarını düşünmek zordur. Onlar için önemli olan galiba nahiyelerinin müstakil kaza olması durumunda ellerine geçecek menfaatlerdi. Müstakil kaza olmak hükümet konağı,

¹⁶⁴ 1909 yılında Şarlı'da 53 köy (*BOA. DH.MUI, 28-2*), 1912 yılında Vakfikebir'de 55 köy bulunmaktaydı bkz. *BOA. DH.MUI, 28-2/14*. Ayrıca bkz. Tablo I.

¹⁶⁵ Aygün, "Vakfikebir Ve Çevresinde Sosyal Ve İktisadi Yapılanma", s.92.

¹⁶⁶ XX. yüzyıl başlarında Vakfikebir ve Şarlı'nın merkezleri coğrafyalarının elverişliliği ile tezat teşkil eden bir görüntüye sahipti. Rusların Trabzon'a yaklaşması sonucu yöre ahalisi gibi batıya doğru göç etmeye başlayan Lermioğlu, 1916 yılı Nisan ayı başlarında Vakfikebir'e varmıştı: "Bu kaza merkezinde göze çarpan tek bina hükümet konağı idi. Diğer binalar küçük ve ahşaptı. Kasaba hey'eti umûmîyesi itibarile bir kaza merkezi olmaktan ziyade büyücek bir köy hâlinde idi". Aynı yazar, Şarlı bucağının düz ve geniş bir sahayı kaplaması, yeşilliği ve güzelliği ile üstü hartama örtülü evlerinden bahsetmişti bkz. Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, İstanbul 1949, s.232.

belediye, hastane, okul, posta hane, karakol gibi kamu binalarının inşası anlamına gelmekteydi¹⁶⁷. Bu durum ise kasaba merkezinde dükkân, han, hamam ve kahvehane sahibi olan eşrafın çıkarlarını besleyecekti¹⁶⁸. Ayrıca kaza olduğunda, bahsi geçen hizmet birimlerinde görev alacak olan idarî kadrolara eşrafın kendi akrabalarını veya taraftarlarını yerleştirmesi mümkün olacak ve böylece kaza ve çevresine hükmedebilmek kolaylaşacaktı. Bu sayede, mesela kazaya bağlı köylerden aşar ve ağnam gibi vergilerin toplanması şüphesiz ağa ve beylerin vasıtasıyla olacak; ağa ve beylere borcu olanların arazi ve arsalarına (mahkemedeki taraftarlar kullanılarak) el koymak mümkün olacaktı. Kısacası kaza olunması, kazadaki faaliyetlerin bir şekilde mahallin ileri gelenlerinin güç ve servetlerini, ekonomik-toplumsal nüfuzlarını devam ettirmelerine yarayacaktı¹⁶⁹.

Şûrâ-yı Devlet'in aldığı Vakfikebir'e bağlanma kararı, Şarlı eşrafının telgraf ve dilekçeleri karşısında uygulama alanı bulamayarak sürüncemede kalmıştı. Ancak Trabzon Vilâyeti, mahallî anlaşmazlıkları göz ardı ederek coğrafi şartlar ve asayiş temelinde Şarlı nahiyesinin Vakfikebir'e bağlanması gerektiği yönünde daha önce almış olduğu kararları sonuçlandırmak için gayret içerisinde görünmektedir. Bu münasebetle, Şarlı nahiyesinin adli işlerinin Vakfikebir; Tonya nahiyesinin adli işlerinin de Akçaabad kazasından görülmesi çaresine gidilmiş ve durum İstanbul'a bildirilmişti (2 Ağustos 1911). Bu istek kabul edilmiş olmalı ki, Vilâyet Meclisi daha başka istekler-

¹⁶⁷ Ayrıntısı için bkz. Özdiş, "Muhacir ve Yol Meselesi Bağlamında İdarî Taksimat", s.35.

¹⁶⁸ "Of'ta ağalık hükümranlığının her taraftan daha fazla ve daha kuvvetli bir şekilde mevcut olduğunu gördüm (...) Bu ağaların köyleri kasabadan uzak yerlerdedir. Her birinin kasabada bir odası vardır (...) bunlar, bu odalarda adeta hepsi kendi mntıkları için birer hükümet kurmuş vaziyettedirler. Bu ağalara mensup köylüler, hükümete ait işlerini veyahut oğul veya kızlarını evlendirmek gibi hususlarını ağaları vasıtasıyla yaparlar. Ağalar, bu adamlardan haline ve işine göre ücret ve rüşvet almaktadırlar (...) Of'ta bu ağalar vasıtasıyla hemen bütün memurlara şâmil bir rüşvet dalgası vardı". II. Meşrutiyet ertesinde Of kazasına Kaymakam vekili olarak atanan A. F. Hurşid Günday'ın anılarından naklen M. Akif Bal, *Trabzon'un Yakın Tarihi (1860-1950)*, Trabzon 2004, s.43.

¹⁶⁹ 1881 yılında Vakfikebir Belediye Başkanı eşraftan Bahadırzâde Yusuf Ağadır. Yine eşraftan Kulinzâde Mahmud Efendi gibi pek çok kimse Kaza İdare Meclisi'nde azadılar. Birçoğu toprak ağası olan Vakfikebir ve çevre yerleşimlerin eşrafı hakkında bkz. Aygün, "Vakfikebir ve Çevresinde İktisadi Yapılanma", s.87; Ayhan Yüksel, "Trabzon Valisi Sırrî Paşa'nın 1880 Tarihli Bir Raporuna Göre Doğu Karadeniz'in Önde Gelen Aileleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, İstanbul 2004, s.186. Nemlizâdeler, eşrafın taşra meclislerini ele geçirmelerine iyi bir örnektir. Yüzyılın sonlarına doğru ihracat ve ithalat işleriyle nam salan Nemlizâdeler bazı kadroları akrabalarıyla birlikte elde tutmaktaydılar. Bidayet Mahkemesi azalığına seçilen Hami Efendi, Nemlizâde Hacı Osman Efendi'nin kayınpederiydi. Hami Efendi ise İstinaf Mahkemesi'nde bulunan Tefvik Efendi'nin biraderiydi. Bunlardan başka Vilâyet Ticaret Mahkemesi'nde Nemlizâde Osman Efendi, Vilâyet İdare Meclisi'nde Nemlizâde Hacı Ahmed Efendi, Trabzon Belediye Dairesi'nde Nemlizâde Kâşif Efendi aza olarak bulunmaktaydı bkz. Özdiş, *agt*, s.50. Konu hakkında ayrıca bkz. Kudret Emiroğlu, "Vilâyet Salnâmelerine Göre Trabzon'da Bürokrasi ve Eşraf", *Kebikeç*, Sayı 14, Ankara 2002, s.159 ve Selahattin Tozlu, "19. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Bakımdan Trabzon Limanı", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu* (Trabzon 2001), Trabzon 2002, s.381-397.

de bulunmaya devam etmiştir. *Şarlı ve Tonya nahiyelerinin merkez vilâyete bu'd mesafesi bulunmasından nâsi bu nahiyelerin maliye ile ilgili işlerinin merkez vilâyetten idare edilmesinin güç olduğu, her iki nahiyenin Vakfikebir kazasına daha ziyade münasebet mevki'aları olmasına mebnî umûr-ı maliyelerinin de kazâ-i merkeze rabt ve ilhakı hâlinde varidât ve tahsilâtça uygun olacağı, bu nedenlerle her iki nahiyenin maliye işlerinin merkezden alınarak Vakfikebir kazasına bağlanması, eğer bu mümkün değil ise adli işlerinde olduğu gibi Şarlı nahiyesinin malî işlerinin Vakfikebir; Tonya nahiyesinin malî işlerinin de Akçaabad kazasına bağlanmasının uygun olacağı, Trabzon Vilâyeti'nden Mâliye Nezâreti'ne bildirilmişti (10 Ocak 1912)¹⁷⁰. Mâliye Nezâreti bu değişikliği uygun görerek (8 Şubat 1912)¹⁷¹ durumu Dâhiliye Nezâreti'ne bildirmiş, bununla birlikte Dâhiliye Nezâreti, *idare-i maliye teşkilât-ı mülkiye esasına müstenid bulunmasına ve teşkilât-ı mülkiyenin tebdili idare-i vilâyet kanununun mevki'i tadbika vaz'ından sonra işbu kanunda kabul edilecek esasa göre ayrı bir kanun-i mahsus ile icra edilmek mukarrer olunarak* ifadesiyle mevcut talebin kanunlara uygun olmadığını belirterek, ilgili nahiyelerin malî işlerinin Trabzon merkezinden alınarak Vakfikebir ve Akçaabad kazalarına bağlanmasını kabul etmemişti (19 Şubat 1912).*

Trabzon Mâliye Müfettişliği, Vakfikebir kazasının 55 köyün yanı sıra fındık ve hayvan aşarı ile birlikte 588120 kuruş gelire; Akçaabad kazasının 90 köy ile 989179 kuruş gelire sahip olduğunu belirterek Şarlı nahiyesinin işi hafif olan Vakfikebir kazasına bağlanması durumunda kazaya gereğinden fazla yük yüklenmeyeceğini ifade etmiş ve Şarlı nahiyesinin Vakfikebir kazasına bağlanmasının *muceb muhassenât* olacağını Mâliye Nezâreti'ne bildirmişti (26 Şubat 1912). Mâliye Nezâreti de teklifi uygun görerek durumu Dâhiliye Nezâreti'ne bildirmişti (9 Mart 1912)¹⁷². Trabzon Valisi benzer şekilde, her iki nahiyenin Vakfikebir kazasına bağlanması gerektiği hususunda daha önce İstanbul'a gönderilen yazıları hatırlatarak, Mart 1328/Mart 1912 tarihinden itibaren Şarlı ve Tonya nahiyelerinin Vakfikebir kazasına bağlanması gerektiği hususunu İstanbul'dan rica etmişti (9 Mart 1912)¹⁷³.

Trabzon Vilâyet Meclisi'nin gayretlerine rağmen Şarlı ve Tonya nahiyelerinin Vakfikebir'e bağlanması işi gerçekleşmemiş, mesele uzadıkça uzamıştı. Durum üzerine, Trabzon Vilâyeti Meclis-i Umûmîyesi Tonya nahiyesinin Vakfikebir'e bağlanması yönünde karar almıştı. Keyfiyet Trabzon'dan Dâhiliye Nezâreti'ne bir yazı ile bildirilmiş (24 Temmuz 1913) ve müsaade istemişti. Gerekli yazışmalardan sonra 3 Ağustos 1913 tarihinde *Padîşah*

¹⁷⁰ Trabzon Vilâyeti Defterdarlığı'nın 28 Kanûn-i evvel 1327 tarihli yazısı bkz. BOA. DH.İD, 124-2/90.

¹⁷¹ Mâliye Nezâreti Vâridât-ı Umûmîye Müdüriyeti bkz. BOA. DH.İD, 124-2/90.

¹⁷² Mâliye Nezâreti Hey'et-i Teftişîye Müdüriyeti bkz. BOA. DH.İD, 124-2/90.

¹⁷³ Trabzon Vilâyeti Tahrîrât Kalemi, aded 689 bkz. BOA. DH.İD, 124-2/90, lef: 7.

Mehmed Reşad bir İrade ile duruma onay vermişti¹⁷⁴. Hâl böyle iken, 20 Şubat 1915 tarihli bir belgede Şarlı, Tonya ve Yomra'nın Trabzon merkez kazasına bağlı nahiyeler olduğu kayıtlı olmasından hareketle¹⁷⁵, Tonya'nın Vakfikebir'e bağlanma kararının uygulamaya girmediği anlaşılmaktadır. Ancak, bölgedeki yer adlarını değiştirmek amacıyla hazırlanıp İstanbul'a gönderilen 20 Haziran 1332/3 Temmuz 1916 tarihli bir defterde Trabzon merkez kazasına bağlı nahiye olarak sadece Yomra'nın kayıtlı olması¹⁷⁶, bu tarihten önce Tonya ve Şarlı'nın Vakfikebir kazasına bağlandığını göstermektedir.

Vakfikebir kazasına bağlanmayı kabul etmeyerek Trabzon merkez kazasına bağlı kalmayı başaran Şarlı ahali, Vakfikebir'e bağlanma ısrarına karşı çıkmaya devam etmişlerdir. Bu amaçla, Görele kazasından İstanbul'a çekilen bir telgrafta mealen şunlar ifade edilmektedir: *"Şarlı nahiyesi kırk senedir Vilâyete bağlı olarak idare edilmektedir. Büyüklüman nâmiyle anılan liman nahiye merkezindedir. Nüfusuyla varidâtıyla hem Vakfikebir'e ve hem de civar kazalara nazaran büyük bir yerleşimdir. Trabzon Umûmî Meclisi bizi Vakfikebir kazasına bağlama teşebbüsünde bulunmuştur. Buna karşı çıkarak gönderdiğimiz gerekçeli itirazımız sümen altı edilmiştir. Mecliste üyemiz az olduğundan aleyhte karar çıkmıştır. Vakfikebir kazası halkıyla aramızda devam etmekte olan eski bir husumetimiz vardır. Kırk sene önce bir hükümet dairesi iken çekişme ve husumet yüzünden kanlı bir çatışma çıkmış ve bundan sonra iki taraf birbirinden ayrılmıştır. Bu şiddetli düşmanlık nedeniyle Vakfikebir'e bağlanmaya tahammül edemeyiz. Kaza yapılmamız gerekir. Eğer bu olmaz ise komşu kaza olan Görele kazasına bağlanmamız uygun olur"*¹⁷⁷. Bu başvuruya rağmen, Trabzon valisi buranın Vakfikebir'e bağlanmasında ısrarcı olmaya devam etmiştir. Buna karşın Şarlı ahali, 24 Şubat 1915 tarihinde Görele postanesinden Şûrâ-yı Devlet'e ve Dâhiliye Nezâreti'ne bir kez daha telgraf çekerek taleplerde bulunmaya devam etmişlerdir. Şarlı ahali adına *Belediye Reisi Ahmed Rifat* ve diğer ileri gelenlerin çektikleri bu telgraf daha öncekiler gibi Şarlı ile övünme ve ona methiyeler dizme, Vakfikebir'i ise yerme istikametinde kaleme alınmıştı. Telgrafta, *Şarlı nahiyesinin Vakfikebir kazasından iktisadî ve sosyal açıdan üstün olduğu, her iki yerleşim arasında 40 sene öncesine (:1875)¹⁷⁸ dayanan şiddetli anlaşmazlığın devam ettiği, Trabzon Vilâyeti Meclis-i Umûmîsi'nde Şarlı azalarının bulunmadığı*

¹⁷⁴ Bâb-ı Âli Daire-i Sadaret Tahrîrât Kalemi, İrade-i Seniyye sûreti bkz. *BOA. DH.İD, 183-1/13, 29 Şaban 1331*. Bu İrade üzerinde ayrıca Sadrazam Mehmed Said ve Dahiliye Nazırı Talat'ın imzaları bulunmaktadır. Aynı konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. *BOA. İDH, 1500/1331.Ş.47, 29 Şevval 1331*.

¹⁷⁵ *BOA. DH.İUM, 46-1/1-17* den naklen Yüksel, "Yer Adlarını ve İdarî Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri", s.206.

¹⁷⁶ *BOA. DH.İUM, 48/10*'dan naklen Yüksel, "Yer Adlarını ve İdarî Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri", s.203.

¹⁷⁷ *BOA. DH.İUM, 46-1/1-17* den naklen Emecen, *Ağasar Vadisi*, s.137.

¹⁷⁸ Doğrusu 1874 olmalı.

sırada Vakfikebirli azaların yönlendirmesiyle Şarlı'nın Vakfikebir'e bağlanma kararının alındığı ifade edilmekteydi. Aynı telgrafta, Şarlı'nın kaza yapılması, bu olmaz ise mevcut nahiye durumunun devam etmesi, bu da olmaz ise Görele kazasına bağlanması talep edilmekteydi¹⁷⁹. Kararlılığını 1874'ten I. Dünya savaşı ortalarına kadar sürdürmeyi başaran Şarlı nahiyesinin Vakfikebir'e bağlanması ancak 2 Nisan 1332/15 Nisan 1916 tarihinde çıkan İrâde ile mümkün olmuş ve durum, Ruslar bölgeden çekildikten ve Genel Savaş da sona erme aşamasında iken İçişleri Bakanlığı tarafından duyurulmuştu (Ağustos 1334/Ağustos 1918)¹⁸⁰.

Bilindiği gibi Rusya 1914 yılı sonlarında Trabzon ve çevresini baskı altına almaya başlamıştı. Rus işgalinin yaklaşmasıyla halkın ekserisi 1916 yılı Şubat ayında evini barkını terk ederek batıya doğru göç etmeye başlamıştı¹⁸¹. Rus ilerlemesi karşısında Trabzon şehrinin Osmanlılar tarafından boşaltıldığı 15/16 Nisan 1916 tarihinde¹⁸², yani şehrin Rus işgaline girmesine birkaç gün kala¹⁸³ Osmanlı hükümetinin Şarlı nahiyesini Vakfikebir kazasına bağlama kararını çıkartması düşündürücüdür. Rus yayılması karşısında halkın göçmen durumuna düştüğü, göç etmeyenlerin de açlık ve sefillik içinde iç bölgelere (:dağlık yerleşimlere) çekildiği bu kargaşa ortamında Şarlı'nın Vakfikebir'e bağlanma kararının alınması merkezî hükümet açısından en uygun zamandı galiba. Zira işgal nedeniyle Nisan ayında çoktan göç yollarında olan Şarlı ve çevre ahalisinin¹⁸⁴ alınan karara direnecek güçleri olmadığı ortadadır. Şarlı ahalisinin, Vakfikebir kazasına bağlanmayı kabul etmeyerek Trabzon Vilâyet Meclisi'nin kararlarına, tespit edilebildiği kadarıyla, 47 yıl (1869–1916) direnmesi yerel dinamiklerin gücünü göstermesi açısından önemlidir. Merkezî otoritenin yerel koşulları göz ardı ederek mülkî taksimata karar vermesi karşısında eşrafın bu kararlara direnç göstermesine dair örnekler sergilemesi açısından yereldeki Vakfikebir-Şarlı çekişmesi önemli ayrıntılar ihtiva etmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında (1926–1928) Şarlı ve köyleri Akhisar köyleri ile birlikte Vakfikebir kazasına bağlı görünmektedirler. Şarlı, 1940 yılı nüfus sayımlarıyla birlikte Beşikdüzü nahiyesi adı altında kayda girmiştir¹⁸⁵. Tonya 1954 yılında¹⁸⁶,

¹⁷⁹ Telgrafi çeken diğer kimseler: Eşraftan Hasan Alizâde Hacı Osman, Hocazâde Osman ile azalar Cemaleddin, Ali, Hüseyin ve Osman Efendi bkz. *BOA. DH.İUM*, 46/1-17, lef: 32/1-2'den naklen Yüksel, "Yer Adlarını ve İdarî Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri", s.207.

¹⁸⁰ *BOA. DH.MB.HPS.M*, 34/99, 29 Zilkade 1336/5 Eylül 1918.

¹⁸¹ Lermioğlu, *age*, s.194, 218.

¹⁸² Sebahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991, s.6.

¹⁸³ Rusya 18 Nisan 1916 tarihinde Trabzon'u işgal etmişti. Ekim 1917 Devrimi sonucunda bölgeden çekilmeye başlayan Rusya, 14 Şubat'ta Görele, 15 Şubat'ta Vakfikebir, 18 Şubat'ta Akçaabat ve 24 Şubat'ta (1918) Trabzon'u boşaltmıştı bkz. Özel, *age*, s.12; *M. Reşit Tarakçıoğlu*, Haz. V.Usta-H.Öksüz, Trabzon 2008, s.119–139 ve Haşim Albayrak, *Of Direnişi*, İstanbul 2004, s.17.

¹⁸⁴ 21 Şubat 1916 tarihinden itibaren yöre ahalisinin sahiliden batıya doğru göçü hız kazanmıştı bkz. Lermioğlu, *age*, s.221, 229, 232.

¹⁸⁵ Emecen, *Ağasar Vadisi*, s.138.

Beşikdüzü ise 1987 yılında¹⁸⁷ Vakfikebir ilçesinden ayrılarak ilçe olma imkânı bulmuşlardır.

SONUÇ

Bilindiği gibi, Osmanlı devletinin klasik taşra teşkilâtında eyaleti idare eden vali, *Paşa sancağı* denilen merkez sancakta ve daha özelde ise bu sancağın da merkezi olan *merkez kazada* otururdu. Pek çok üst düzey görevli merkez kazada yaşayarak eyaleti idare ederken, doğal olarak siyasî ve iktisadî imkânlar da burada vücut bulmaktaydı. Eyalete bağlı olan ancak merkez kazadan uzakta kalan; *taşranın taşrası* olarak ifade edebileceğimiz diğer sancaklardaki yerleşimler ise eyaletin imkânlarından yeterince yararlanamamaktaydı. XIX. yüzyılda idarî/mülkî alanda yapılan yeniliklere bağlı olarak eyalet ve sancak yönetimlerinde düzenlemeler yapılması devlet ve toplum ilişkilerinde yeni bir safhanın başlaması olarak kendini göstermiştir. Bu safhada taşrada en küçük idarî birimden sancak merkezine varıncaya dek oluşturulan idare meclisleri, belediye, esnaf ve ticaret odaları gibi örgütlerde halka, temsilcileri (:ayân ve eşraf) aracılığı ile belirli ölçüde yetki verilmiştir. Taşrada oluşturulan Tanzimat kurullarında görevlendirilen veya bu kurullara seçilen ayân ve eşraf resmî bir konum elde ederek söz sahibi olmaya, hak aramaya; merkezden uzakta kalan çevre yerleşimlerin sözcüsü olmaya devam etmiştir. Yetişmiş idareci ve memur eksikliği gibi nedenlerle devlet, Tanzimat ilkelerinin ruhuna aykırı olarak taşrada ayân ve eşrafın kökleşmiş nüfuzundan yararlanmak zorunda kalmıştır. Vakfikebir, Şarlı ve Tonya örneğinde olduğu gibi mahallî eşraf, bu kurullar sayesinde eskiden olduğu gibi hâkimiyetlerini sürdürmek ve sahip oldukları iktidarı yitirmemek için idarî düzenlemelere müdahale ederek yöre üzerindeki konumlarını muhafaza etme gayretinde olmuşlardır.

1847 yılında Tanzimat yeniliklerinin Trabzon Vilâyeti'nde uygulanmaya başlanmasıyla, Vilâyet İdare Meclisi 1847 yılından 1870'lere kadar vilâyetteki yerleşimlerin hangilerinin sancak; hangilerinin de kaza veya nahiye olması gerektiği üzerine müzakerelerde bulunarak birtakım kararlar almış görünmektedir¹⁸⁸. Bu müzakereler sonucunda Vakfikebir'e kaza, Şarlı ve Tonya'ya ise Vakfikebir'e bağlı nahiye olma statüsü verildiği anlaşılmaktadır. Tonya, küçük bir yerleşim olmasının yanı sıra eşraf açısından da güçlü olmadığından Vilâyet'in kararlarına direnememiş; kaderine razı olmuş görünmektedir. Ancak Şarlı, büyükçe bir nahiye olmasının yanı sıra tesir sahibi eşrafa sahip olmasından aldığı güç ile Vilâyet'in aldığı kararlara direnmiştir. Şarlı ahalisinin Vilâyet'in aldığı Vakfikebir'e bağlanma kararını neredey-

¹⁸⁶ http://www.tonya.gov.tr/default_B0.aspx?content=180 (21.11.2009).

¹⁸⁷ <http://www.besikduzu.bel.tr/besikduzu/tarihcesi.asp> (21.11.2009).

¹⁸⁸ Vilâyet İdare Meclislerinde taşra ileri gelenlerinin üye olarak görev yaptıkları unutulmamalıdır. Trabzon Vilâyeti İdare Meclisi'nin aldığı kararlara yerel unsurların müdahalede bulunduğu dair şikâyetlere çalışma içerisinde yer verilmiştir.

se yarım asır uygulatmaması, Osmanlı toplumunun durağan olmayan yapısını ve yerel unsurların gücünü göstermesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA, İstanbul]

- Bâb-ı Asafî Defterhâne-i Âmire [A.DFE]*, Defter No 85; 595.
Mâliyeden Müdevver Defterler [MAD], Defter No 828; 10156/99; 9720.
Trabzon Ahkâm Defterleri [TAD], Defter No 2/171; 1/118-2; 1/34-3; 3/93-1; 7/93.
Cevdet-Dâhiliye, 586.
Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umûmiye İdaresi Belgeleri [DH.MUİ], 28-2/14; 28-2; 28-2/14, 808.
Dâhiliye Nezâreti İdare [DH.İD], 124-2/90; 183-1/13.
Dâhiliye Nezâreti Hapishaneler Müdiriyeti [DH.MB.HPS.M], 34/99.
Dâhiliye Nezâreti Dâhiliye Mektubî [DH.MKT], 1865/52.
İrade Dâhiliye [İ.DH], 63016; 1500/1331.Ş.47; 65745.
İrade Meclis-i Mahsus [İ.MMS], 123/5285.
İrade, Meclis-i Vâlâ [İ.MVL], 7647.
Meclis-i Vâlâ [MVL], 215/9; 167/118; 573/5; 586/9; 588/62; 612/63.
Şûrâ-yı Devlet Evrakı [ŞD], 1828/11; 1828/27.
Yıldız, Resmî Maruzat [YA.RES], 3505.

Tapu Kadastro Kuyûd-ı Kadime Arşivi [TK. KKA, Ankara], Tahrir Defterleri [TD], Defter No 29.

- Trabzon Şer'iyeye Sicilleri [TŞS]*, Sicil No 1855/19b-1, 3a-4, 67b-1, 67b-2, 68b-1, 69a-1; 1860/54a-2; 1861/11b-2, 20a-2, 20a-3, 20b-1, 37b-4; 1864/9b-2, 16a-2, 33a-3, 38a-1, 41b-1, 42a-2, 53a-2, 57a-1, 61b-1, 88a-1; 1865/25b-1, 26a-1; 1874/45b-46a; 1905/43b.

Tetkik Eserler

- ALBAYRAK Haşim, *Of Direnişi*, İstanbul 2004.
ALBAYRAK Hüseyin, *Trabzon İmâret (Hâtuniyye) Külliyesi*, Ankara 1998.
ALTUNBAY Mustafa, "XVIII. Yüzyılda Espiye Madenleri", *Espiye Sempozyumu* (Haziran 2006), İstanbul 2007, s.95-128.
AYGÜN Necmettin, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, İstanbul 2005.
AYGÜN Necmettin, "1850'li Yıllarda Vakfıkebir ve Çevresinde Sosyal ve İktisadî Yapılanma", *Büyükliman* (Dergisi), Cilt 1/1, Ankara 2008, s.85-93.
AYGÜN Necmettin, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'da Sosyal Ve İktisadi Yapı", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 5/17, Çorum 2008, s.75-111.
AYGÜN Necmettin, "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadî Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 6/23, Ankara 2009, s.41-76.
AYGÜN Necmettin, "XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 7, Trabzon 2009, s.39-78.
BAL M. Akif, *Trabzon'un Yakın Tarihi (1860-1950)*, Trabzon 2004.

- BIJIŞKYAN P. Minas, *Pontos Tarihi*, Çev. H. D. ANDREASYAN, İstanbul 1998.
- BOSTAN Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal Ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002.
- BOSTAN Hanefi, "XV-XVII. Yüzyıllarda Espiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi", *Espiye Sempozyumu*, İstanbul 2007, s.21-60.
- BOSTAN Hanefi, "Fetihten Yunan İsyanına Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinin Demografik Yapısı", *Pontus Sorunu*, Ankara 2007, s.125-152.
- ÇADIRCI Musa, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler", *Tanzimat*, Ed. M. SEYİTDANLIOĞLU-H. İNALCIK, Ankara 2006, s.133-140.
- ÇADIRCI Musa, *Tanzimat Sürecinde Ülke Yönetimi*, Ankara 2007.
- DEMİREL Muammer, "Belgelerin Diliyle İngiliz Konsolos Raporlarına Göre Trabzon ve Çevresi (1899-1907)", *Trabzon Ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (Trabzon 2001)*, Trabzon 2002, s.493-506.
- EFE Ayla, "Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 6/22, Ankara 2009, s.87-113.
- EMECEN Feridun, "Trabzon Eyaletinin Batı Sınırları", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, (Trabzon 1998), Trabzon 1999, s.159-166.
- EMECEN Feridun, "Doğu Karadeniz'de Âyânlık: Tirebolulu Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa", *Belleten*, Cilt LXV/242, Ankara 2001, s.193-214.
- EMECEN Feridun, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul 2009.
- EMECEN Feridun, *Ağasar Vadisi: Şalpaazarı-Besikdüzü*, Trabzon 2010.
- EMİROĞLU Kudret, "Vilâyet Salnâmelerine Göre Trabzon'da Bürokrasi ve Eşraf", *Kebikeç*, Sayı 14, Ankara 2002, s.155-176.
- FALLMERAYER J. Philip, *Doğu'dan Fragmanlar*, Çev. H. SALİHOĞLU, Ankara 2002.
- Goloğlu, Mahmut, *Trabzon Tarihi*, Trabzon 2000.
- GÖKBİLGİN Tayyip, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası Ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Belleten*, Cilt XXVI/102, Ankara 1962, s.293-337.
- HACIFETTAHOĞLU İsmail, "Kurtuluşunun 90. Yılında Vakıfkebir ve Çevresinin Tarihi Üzerine Düşünceler", *Büyükkliman*, Cilt I/1, Ankara 2008, s.14-24.
- İNALCIK Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, Çev. R. SEZER, İstanbul 2004.
- İNALCIK Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri" *Tanzimat*, Ed. H. İNALCIK-M. SEYİTDANLIOĞLU, Ankara 2006, s.109-131.
- İNALCIK Halil, *Devlet-i 'Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, 22. Baskı)*, İstanbul 2009.
- İŞBİLİR Ömer, "Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu", *OTAM*, Sayı 21, Bahar 2007, Ankara 2009, s.19-39.
- KARAGÖZ Rıza, "Trabzon Valisi Ahmet Aziz Beyin Canik Sancağı'nı Vilâyete Dönüştürme Projesi (1885)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 4, Trabzon 2008, s.29-44.
- KARPAT Kemal, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Çev. D. Özdemir, Ankara 2006.
- LERMİOĞLU Muzaffer, *Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, İstanbul 1949.
- M. Reşit Tarakçıoğlu, Haz. V.USTA-H.ÖKSÜZ, Trabzon 2008.
- MARDİN Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul 1995.
- NAGATA Yuzo, *Tarihte Âyânlar*, Ankara 1997.
- ORTAYLI İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1995.

- ORTAYLI İlber, "XIX. Yüzyılda Trabzon Merkez Livası Ve Giresun Üzerine Gözlemler", *Bir Tutkudur Trabzon*, İstanbul 1997, s.262-280.
- ORTAYLI İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000.
- ÖZ Mehmet, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 58, Ankara 1999, s.48-53.
- ÖZDEMİR Hüseyin, *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, İstanbul 2001.
- ÖZDİŞ Hamdi, "19. Yüzyıl Sonlarında Trabzon Vilâyeti'nde Muhacir ve Yol Meselesi Bağlamında İdarî Taksimat", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4/8, Ankara 2008, s.5-40.
- ÖZDİŞ Hamdi, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilâyeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- ÖZDİŞ Hamdi, "Vadide İktidar Oyunları: Of'ta Hâkimiyet Mücadelesi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 6, Trabzon 2009, s.59-80.
- ÖZEL Oktay, "Çürüksulu Ali Paşa ve Ailesi Üzerine Biyografik Notlar", *Kebikeç*, Sayı 16, Ankara 2003, s.95-144.
- ÖZEL Oktay, "Muhacirler, Yerliler ve Gayrimüslimler Osmanlı'nın Son Devrinde Orta Karadeniz'de Toplumsal Uyumun Sınırları Üzerine Bazı Gözlemler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 5, İstanbul 2007, s.93-112.
- ÖZEL Sebahattin, *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991.
- ÖZKAYA Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul 2008.
- SARIOĞLAN E. Esin, *Tanzimat'ın Trabzon'da Uygulanması 1839-1856*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1996.
- SAYDAM Abdullah, "Trabzon'un İdarî Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, Sayı 18, Ankara 2005, s.285-317.
- SÜMER Faruk, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992.
- TOPAL Zehra, *Akçaabat-Vakfikebir Öşür Defteri/1850*, Ankara 2005.
- TOPAL Zehra, "Akçaabat'ın Nahiye Teşkilâtından Kaymakamlığa Dönüştürülmesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu* (25 -26 Mayıs 2005, Trabzon), Basılmamış Bildiri.
- TOZLU Selahattin, "19. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Bakımdan Trabzon Limanı", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu* (Trabzon 2001), Trabzon 2002, s.381-397.
- Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1869 Yılı, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1993.
- Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1871 Yılı, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1993.
- Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1873 Yılı, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1995.
- Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1874 Yılı, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1995.
- Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1875 Yılı, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1995.
- Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1876 Yılı, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1995.
- Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1877 Yılı, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1995.
- Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1878 Yılı, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1999.
- Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1879 Yılı, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1999.
- Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1881 Yılı, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 1999.
- Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1888 Yılı, Haz. K. Emiroğlu, Ankara 2002.
- TURAN Şerafettin, *Osmanlı-İtalya İlişkileri I*, Ankara 2000.

YÜKSEL Ayhan, "Trabzon Vilâyetinde Yer Adlarını ve İdarî Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu* (Kasım 1998), Trabzon 2000, s.201-222.

YÜKSEL Ayhan, *Giresun Tarihi Yazıları*, İstanbul 2002.

YÜKSEL Ayhan, "Trabzon Valisi Sırrî Paşa'nın 1880 Tarihli Bir Raporuna Göre Doğu Karadeniz'in Önde Gelen Aileleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, İstanbul 2004, s.179-214.

YÜKSEL Ayhan, Eynesil Tarihi, <http://www.gorele.tk/gorele/gorele-tarihi.html>(01.01.10).

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, 1871 Vilâyet Nizâmnâmesi ve Getirdikleri, <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehmets/yerelyonetimmetinleri6.htm>(16.10.2009).

YILDIZ Adnan "Meclis Tutanaklarıyla Giresun ve Ordu'nun İl Oluşu" <http://www.serander.net/karadeniz-tarihi/421-meclis-tutanaklariyla-giresun-ve-ordunun-il-olusu.html>(10.01.10).

<http://www.besikduzu.bel.tr/besikduzu/tarihcesi.asp>(21.11.2009).

http://www.tonya.gov.tr/default_B0.aspx?cosntent=180(21.11.2009).